ИЛМ-ФАН ВА ТАЪЛИМНИНГ РИВОЖЛАНИШ ИСТИҚБОЛЛАРИ

МАВЗУСИДАГИ ИЛМИЙ КОНФЕРЕНЦИЯ ТЎПЛАМИ

№11

25-ФЕВРАЛЬ

2021

www.openscience.uz

SCIENCE AND EDUCATION

SCIENTIFIC JOURNAL
ISSN 2181-0842

ИЛМ-ФАН ВА ТАЪЛИМНИНГ РИВОЖЛАНИШ ИСТИҚБОЛЛАРИ

11-КОНФЕРЕНЦИЯ ТЎПЛАМИ
25 ФЕВРАЛЬ 2021 ЙИЛ

PROSPECTS OF DEVELOPMENT OF SCIENCE AND EDUCATION

PROCEEDINGS OF 11TH CONFERENCE
25 FEBRUARY 2021

www.openscience.uz

SCIENCE AND EDUCATION
SCIENTIFIC JOURNAL

Executive Secretary
Tusmatova Nozima Inomovna

Editorial board
Z.Yaxshieva
Jizzakh state pedagogical institute, doctor of chemical sciences
B.Qushimov
Kokand branch of tashkent state technical university, doctor of technical sciences
Sh.Akramova
Military-technical institute of the national guard, doctor of pedagogical sciences
B.Sultonov
Tashkent pharmaceutical institute, doctor of technical sciences
A.Sidiqov
Tashkent institute of chemical technology, doctor of chemical sciences
B.Kucharov
Institute of general and inorganic chemistry of the academy of sciences, doctor of technical sciences
I.Eshmetov
Institute of general and inorganic chemistry of the academy of sciences, doctor of technical sciences
M.Abdullaev
Andijan state university, doctor of historical sciences
N.Jiyanova
Tashkent financial institute, candidate of economic sciences
X.Qobulov
Tashkent financial institute, candidate of economic sciences
U.Akbarov
Kokand state pedagogical institute, candidate of physical and mathematical sciences
A.Nabiev
Tashkent institute of chemical technology, PhD in technical sciences
M.Voxidova
Tashkent state institute of oriental studies, PhD in economics

Масъул котиб
Тусматова Нозима Иномовна

Тахририят
З.Яхшиева
Жиззах давлат педагогика институти, кимё фанлари доктори
Б.Қушимов
Тошкент давлат техника университети Қўқон филиали, техника фанлари доктори
Ш.Акрамова
Миллий гвардия ҳарбий-техник институти, педагогика фанлари доктори
Б.Султонов
Тошкент фармацевтика институти, техника фанлари доктори
А.Сидиқов
Тошкент кимё-технология институти, кимё фанлари доктори
Б.Кучаров
Фанлар академияси Умумий ва ноорганик кимё институти, техника фанлари доктори
И.Эшметов
Фанлар академияси Умумий ва ноорганик кимё институти, техника фанлари доктори
М.Абдуллаев
Андижон давлат университети, тарих фанлари доктори
Н.Жиянова
Тошкент молия институти, иқтисод фанлари номзоди
Х.Қобулов
Тошкент молия институти, иқтисод фанлари номзоди
У.Акбаров
Қўқон давлат педагогика институти, физика-математика фанлари номзоди
А.Набиев
Тошкент кимё технология институти, техника фанлари PhD
М.Вохидова
Тошкент давлат шарқшунослик институти, иқтисодиёт фанлари PhD

TABLE OF CONTENTS / МУНДАРИЖА

NATURAL SCIENCES / ТАБИИЙ ФАНЛАР

1. G’ofurova Umida O’tkirbek qizi, Zoirova Gavxarxon Xusanboyevna
SHIZOFRENIYANI DAVOLASH MUMKINMI? 5

TECHNICAL SCIENCES / ТЕХНИКА ФАНЛАРИ

2. Қурбонов Бахтиёр Нематуллаевич, Отамуродов Ўткир Аъзамович
ГЕОАХБОРОТ ТИЗИМЛАРИ ВА МАСОФАДАН ЗОНДЛАШ МАТРЕАЛЛАРИ ЁРДАМИДА КАДАСТР КАРТАЛАРИНИ ЯНГИЛАШ 8
3. Нарзуллаева Сауле
БЛОКЧЕЙН. СТОИТ ЛИ ДОВЕРЯТЬ НОВОЙ ТЕХНОЛОГИИ? 11
4. Ўғилой Авазбекова
ГЛОБАЛЛАШУВ ШАРОИТИДА АХБОРОТ ХАВФСИЗЛИГИНИ ТАЪМИНЛАШНИНГ УСТУВОР ЖИҲАТЛАРИ 14

PEDAGOGY / ПЕДАГОГИКА

5. Ibragimov Sanjarbek Hoshim o’g’li, Hikmatova Sadoqat Zahriddin qizi
B.T.Bisenova
USTOZ-SHOGIRD AN’ANALARINING YOSHLAR MA’NAVIYATINI SHAKLLANTIRISHDAGI ROLI 17
6. Beknazarova Nilufar Egamnazarovna
O’QUVCHILAR BILIM VA KO’NIKMALARINI BAHOLASHGA INNOVATSION YONDASHUV:MATEMATIK SAVODXONLIK 20
7. Bultakova Nilufar
KOUCHING ATAMASINING TARIXI VA UNING MOHIYATI 25
8. Djurayeva Mavluda, Xoshimova Dilnoza
EFFECTIVENESS OF USING GRAMMAR EXERCISES DURING THE LESSON 28
9. Abdurahimova Fotimahon, Axmadjanova Muxayyo
KICHIK YOSHDAGI BOLALAR XUSUSIYATLARI VA NUTQINI RIVOJLANTIRISHNING VOSITA VA USSULLARI 31
10. Boboyeva Muazzam Narimonovna, Otaboyeva Xurshida Saidali qizi
ENCOURAGING TEENAGERS TO IMPROVE SPEAKING SKILLS THROUGH GAMES 34
11. Badalova Odina, Mo’ydinova Shohista
ONA TILI O‘QITISH METODIKASI 37
12. Rakhimova Shakhnoza Pulatovna
THE PRACTICAL IMPORTANCE OF STUDENTS' CREATIVE SPEECH SKILLS 40
13. Roziqova Dilorom Ramazonovna, Roziqova Munira Pardayevna
BOSHLANG’ICH SINF FANLARINI O’ZARO INTEGRATSIYALASHTIRIB O’QITISHNING AHAMIYATI 43
14. Absalomov Erkinboy Ulugbek o`g`li, Soliyev Shahzodbek Baxtiyor o`g`li
SHAXSNING IJTIMOIYLASHUVDA TASHQI MUHITNING ORNI 48

PHILOLOGY / ФИЛОЛОГИЯ

15. Бобокалонов Рамазон Ражабович, Паризод Фарходова Нодиржон қизи
ЛИСОНИЙ ҚОЛИП ВА НУТҚИЙ ҲОСИЛА 50

SHIZOFRENIYANI DAVOLASH MUMKINMI?

G'ofurova Umida O'tkirbek qizi
Zoirova Gavxarxon Xusanboyevna
NamDU

Annotatsiya: Shizofreniya – bu patalogik xatti-harakatlar, hissiyotlar, odamlarga bo'lgan munosabat, dunyo va haqiqatni yetarli darajada idrok etmaslik bilan tavsiflangan tanadagi ichki buzilishlar tufayli yuzaga keladigan ruhiy kasallik. Kasallikning rivojlanishi tashqi omillarga ta'sir qilish bilan bog'liq emas, paroksismal yoki doimiy kursga ega bo'lishi mumkin.

Kalit so'zlar: shizofreniya, kognitiv terapiya, paroksismal, febril formula, senostopatiya, paranoid, katatonik, nodifferentsiv, postshizofrenik depressiya.

Shizofreniya – bu progressiv ruhiy kasallik bo'lib, ruhiy vazifalar birligining yo'qotilishi, emotsional sferaning tubanlashuvi, fikrlashning buzilishi va aqliy faoliyatning ilg'or zaiflashishi bilan ifodalanadi. Shizofreniyaning qo'shimcha alomatlari: hayolga o'z-o'zidan keladigan fikrlar, jazavali va ipoxondrikal alomatlar, senostapatiya, aqldan ozish, psevdogollyutsinatorr buzulishlar, maniakal, depressiv, oneyroid-katatonik, katatonik alomatlar. Shizofreniyada aql-zakovat jabrlanmaydi, kasallikning boshlanishidan oldingi xotira va olingan bilimlar saqlanib qoladi. Kasallikning asosiy sabalari noma'lum. Hozirgi kunda ushbu patalogiya rivojlanishining bir necha nazariyalari mavjud bo'lib ulardan eng mashhurlari quyidagilardir: neyrotransmitterlar nazariyasi, serotanin retseptorlari nazariyasi, dizontogenetik nazariyasi va psixoanalitik nazariyasi.

Neyrotransmittarlar nazariyasi – ushbu nazariyaning yana bir nomi - dofaminli deyiladi. Ushbu gipotezaga ko'ra shizofreniya asab tizimining faolligini rag'batlantiradigan dofamin ko'p ishlab chiqarilishi natijasida rivojlanadi. Neyronlar shizofreniyaning o'ziga xos alomatlari paydo bo'lishiga olib keladigan ko'plab nerv impulslarini ishlab chiqarishni boshlaydilar. Aynan ushbu nazariyaga asoslanib, dofamin ta'siri uchun mas'ul retseptorlarni bloklash shizofreniyani davolashning bir qismi sifatida qaraladi. Shuningdek alohida nodradrenergik nazariyani ajratishati, unga ko'ra kasallik rivojlanishida dofamin, adrenalin va nodrenalin ishtirok etadi. Serotonin retseptorlari nazariyasiga ko'ra ushbu retseptorlar juda faol bo'lsa, shizofreniya belgilari qayd etilishi mumkin. Serotonin retseptorlari faoliyatiga ta'sir ko'rsatadigan dorilar ham shizofreniyani davolashda ta'sir ko'rsatishi aniqlangan. Shizofreniya rivojlanishuning dizontogenetik nazariyasida kasallik miyada mavjud strukturaviy buzilishlar fonida rivojlanadi. Ba'zi omillar vaziyatni og'irlashtirishi(yoki rivojlanishiga turtki bo'lishi) mumkin, shu jumladan virusli va

(cc) BY

baakterial infeksiyalar va genetik kasalliklar. Shizofreniya rivojlanishining psixoanalitik nazariyasida kasallik, shaxsning “bo’linishi”dan kelib chiqadi. Bemorga uning atrofidagi barcha narsa uning sog’ligiga jiddiy tahdid solayotganiga o’xshaydi. Bunday holatda, bemorning “men”i boshqa tashqi vaziyatlar ustidan hukmronlik qila boshlaydi.

Shizofreniya rivojlanishida irsiy moyillikning roli. Hozirgacha ham olimlar shizofreniya geni deb atalmish genni aniqlay olmadilar. Shu bilan birga, ststistik tadqiqotlarga kasallik rivojlanishida irsiy omillar ham ishtirok etishi mumkinligi ko’rsatiladi. Misol uchun, so’nggi tadqiqotlar bir tuxum hujayradan rivojlangan egizaklarda kasallik 80% hollarda, turli tuxum hujayralardan rivojlangan egizaklarda esa 20% hollarda bir xil kechishini ko’rsatadi. Ota-onalaridan birida shizofreniya mavjudligi bolada patalogiya rivojlanish ehtimolini 5-12% ga oshiradi. Toksik moddalar ham kasallik rivojlanishiga olib kelishi aniqlangan. Hozirgi kunda ba’zi olimlar autointiksikatsiya nazariyasini ko’rib chiqmoqda. Ushbu gipotezaga ko’ra, shizofreniya ba’zi zaharli moddalar tufayli rivojlanishi mumkin. Xususan, shizofreniya rivojlanishida ammiak, feni birikmalari, fenokleroz va boshqa zaharli moddalarsalbiy rol o’ynashi mumkin. Jiddiy omilga miyyaga kislorod yetishmasligi ham kiradi, buning natijasida nerv hujayralarida progressiv patalogik jarayonlar rivojlanadi. Shizofreniya rivojlanishining kognitiv nazariyasiga ko’ra bemorni o’zi bilan o’zi bo’lib qolganda, mavjud bo’lmagan muammolar tufayli zix bo’lishi yoki shunchaki tashqi dunyo bilan aloqa qilmasligi kabi o’zini tutishi natijasida rivojalanadi deydi.

Shizofreniyaning turlari: tarixiy jihatdan shizofreniya katotnik, oddiy, gebrefrenik va paranoid turlarga bo’linadi. Hozirda kasallikning beshta turi mavjud: paranoid turi, tarqoq tip, katotonik tip, nodifferentsiv tip hamda qoldiq tip. Kasallikning paranoid turida turli xil jinni g’oyalar, gallyutsinatsiyalar kuzatiladi, ammo fikrlash, affektiv buzilishlar, xulq-atvor buzilishlari yuz bermaydi. Tarqaq tipida esa fikrlashning buzilishi va affektiv buzilishlar kombinatsiyasi kuzatiladi. Uni yana gebrefrenik shizofreniya deb ham atash mumkin. Katatonik tip psixomotor buzilishlar, katotonik stupor mavjud bo’lishi bilan xarakterlanadi. Nodifferentsiv tipga xos belgilar: psixotik alomatlar mavjudligi, ammo gebrefrenik, paranoid yoki katotonik tip mezonlari kuzatilmaydi. Qoldiq tipda kasallik alomatlari mavjud, ammo juda zaif ifodalangan bo’ladi. Xalqaro kasalliklar klassifikatsiyasida yana ikkita subtip ajratilgan: Postshizofrenik depressiya hamda Oddiy shizofreniya. Postshizofrenik depressiyada alomatlar reduksiyadan keyingi depressiv epizod yoki shizofreniyaning ba’zi belgilari kuzatiladi. Oddiy shizofreniyada salbiy alomatlarning bosqichma-bosqich rivojlanib, kasallikning og’ir shakliga o’tishi kuzatiladi. Shizofreniyaning alomatlari: Produktiv alomatlar (aqldan ozish, gallyutsinatsiyalar); Salbiy alomatlar (apatiya, irodaning yetishmasligi, abuliya); Kognitiv buzilishlar

(cc) BY

(fikrlash, e’tibor, sezish buzilishlari); bezovtalik, ruhiy tushkunlik, tashqi dunyodan ajralib qolish shizofreniya haqida oldindan xabar berishi mumkin. Shizofreniya kasalligi bilan og’rigan bemorlarda fikrlashning tarqoqligi, eshitish gallyutsinatsiyalari, nutqning buzilishi kuzatiladi. Kasallik odatda ijtimoiy izolyatsiya bilan birga keladi. Ijimoiy o’rganish buziladi, gallyutsinatsiyalar va aqldan ozish bilan bog’liq paranoid simptomatika rivojlanadi. Ba’zi hollarda odam g’aroyib holatda (katotoniya) qotib qolishi mumkin, jim bo’lib qoladi, maqsadsiz g’ayratlanib ketishi mumkin. Shizofreniyaning eng xarakterli alomatlari – bu tez-tez va uzoq muddatli bo’lishi mumkin bo’lgan gallyutsinatsiyadir. Kasallikni davolash odatda psixofarmakoteraoiya yo’li bilan amalga oshiriladi. Boshqa usullar orasida insulinkomotoz terapiya, elektrokonvulsiv terapiya va boshqalar mavjud. Psixotrop va nootropik preparatlarni tanlash (pantogam va boshqalar) kasallik kechish turi va alomatlaridagi xususiyatlari bilan aniqlanadi.

Foydalanilga adabiyotlar

1. “Oligofrenopedagogika” P.M. Po’latova. “Toshkent 2014”
2. “Maxsus pedagogika” P.M.Po’latova. “Toshkent 2014”
3. “Ruhiy rivojlanishida nuqsoni bo’lgan bolalar” K.X.Mamedov

(cc) BY

ГЕОАХБОРОТ ТИЗИМЛАРИ ВА МАСОФАДАН ЗОНДЛАШ МАТРЕАЛЛАРИ ЁРДАМИДА КАДАСТР КАРТАЛАРИНИ ЯНГИЛАШ

Қурбонов Бахтиёр Нематуллаевич
Тошкент архитектура - қурилиш институти
Отамуродов Ўткир Аъзамович
utkirotamurodov90@gmail.com
Автомобиль йўллари илмий-тадқиқот институти УК

Аннотация: Ушбу мақолада масофадан зондлаш орқали олинган жойнинг рақамли модели ҳамда географик ахборот тизими дастурларидан фойдаланган ҳолда кадастр карта ва планларини янгилаш масалалари келтирилган. Ҳозирги кунда масофадан олинган материаллар билан ишлаш натижасида, улардан фойдаланиб карталарни тузиш, сақлаш, зарур ҳолларда янгилаш ва қайта ишлашдаги афзалликлар ҳусусида сўз юритилган.

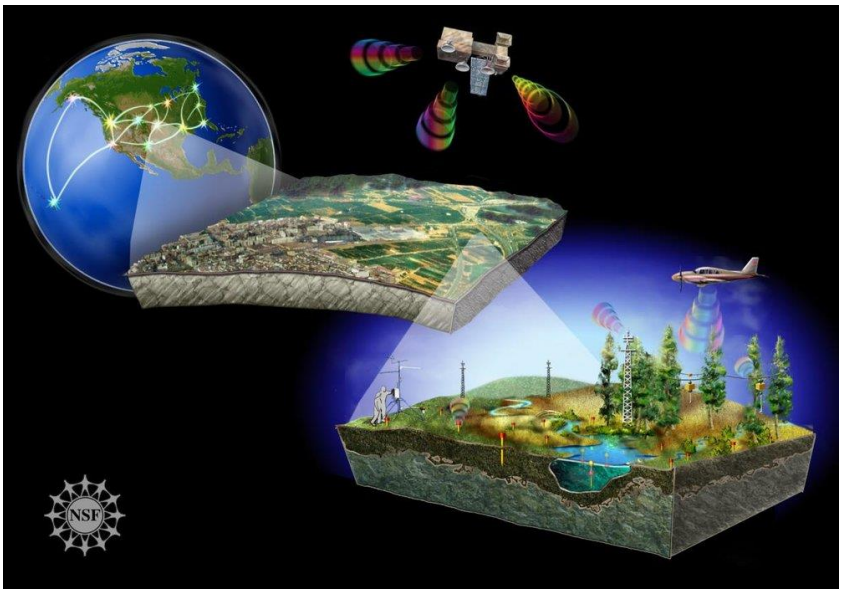
Калит сўзлар: географик ахборот тизимлари, масофадан зондлаш, рақамли электрон карта, махсус дастур, Global Mapper

Кириш. Ўзбекистон Республикасини ижтимоий-иқтисодий барқарорлигини таъминлаш, мавжуд бозор муносабатларини янада чуқурлаштириш, иқтисодиётни модернизация қилиш вақтда ҳар бир соҳа вакиллари учун маълум бир объектнинг географик жойлашуви тўғрисидаги аниқ маълумотларни қисқа вақт ичида олиш, тўплаш, таҳлил қилиш, моделлаштириш, прогнозлаш ва бошқариш муҳим аҳамият касб этадиган омиллар ҳисобланади. Ахборот технологиялар ривожланган сари улар бизнинг ҳаётимизни ҳамма жабҳаларини қамраб олиб, шу жумладан, геоахборот тизими ва масофадан зондлаш шиддат билан ривожланиб, ҳозирги кунда кўплаб соҳаларнинг ажралмас қисмига айланиб улгурди.

Дунёда ер ресурсларини бошқариш ва улардан фойдаланиш соҳасида географик ахборот технологиялари ва масофадан зондлаш матреалларидан кенг фойдаланилмоқда. Жумладан, кадастр карталари ва планларининг маълумотларини масофадан зондлаш орқали қисқа вақтда олиш ва ҳоказо. Замонавий ГАТларнинг самарали ишлашини сайёрамиз ҳудудларини тадқиқ қилишнинг йўлдошли услубларсиз тасаввур қилиш қийин. Масофадан зондлаш - бу масофадан туриб маълумот олишни ўрганиш ёки йиғишдир. Бундай текширув ерга асосланган қурилмалар (масалан, камералар) ёки кемалар, самолётлар, сунъий йўлдошлар ёки бошқа космик қурилмаларга асосланган сенсорлар ёки камералар ёрдамида амалга оширилади.

(cc) BY

Масофдан зондлаш орқали олинган жой рельефининг рақамли модели ҳар қандай координаталар тизимига нисбатан Ер сатҳининг кўтарилиши рақамли тасвири, топографик юзанинг энг оддий шакли ва рақамли тавсифи бўлиб, ернинг ҳар қандай нуқтадаги баланд-пастлигини аниқлашда, ер сатҳининг 3D моделини тузишда, кадастр карта ва планларини яратишда фойдаланиш мумкин.

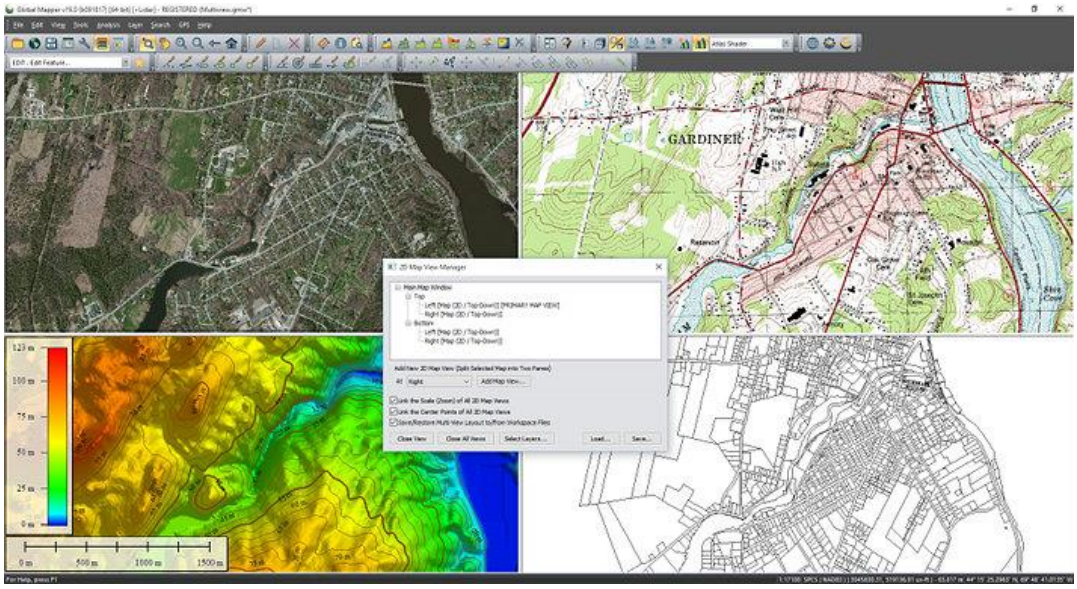

1-расм. Масофадан зондлаш

ГАТ технологияларга бўлган талаб ошганлиги сабабли, ҳозирда турли хил соҳаларга мўлжалланган ГАТ дастурлари ишлаб чиқилмоқда. Улардан бири Blue Marble Geographics инновацион хариталаш дастурий таъминот компаниясининг Global Mapper v11.01 дастури 200 хилдан ортиқ файл турларини ўқий олиш ва глобал маълумотлар баъзасига кириш имкониятларининг борлиги бундан ташқари дастур интерфайсининг соддалиги ва қулайлиги билан ҳозирги кунда бошқа геохборот тизими дастурлари орасида оммалашиб бормоқда.

Шу билан бир қаторда дастур турли форматдаги карта маълумотлари, геоахборот тизимидан олинган вектор маълумотлар асосида 2D ва 3D форматдаги карталар ишлаб чиқиш, уларни таҳрирлаш, қайта ишлаш ва чоп этиш имкониятларга эга, жойнинг контурларини ва профилларини ишлаб чиқиш, тўлдириладиган ва кесиладиган ҳажмларни ҳисоблаш, GPS қурилмасини компьютерга уланган ҳолда тўғридан-тўғри GPS маълумотларини дастурга юклаш инконияти мавжуд.

(cc) BY

2-расм.Global Mapperдастурининг ишлаш жараёни

Хулоса. Рақамли технологияларнинг энг катта ютуғи - ташкилий, молиявий ва инсон харажатларни тежаш орқали иқтисодий самарадорликни кескин равишда ошириш имкониятидир. Шу сабабли, рақамли технологиялардан кадастр карталарини яратиш ва янгилашда кенг фойдаланиш хар томонлама самаралидир. Бунинг натижасида кўплаб қулайликлар (уларни яратишга кетадиган вақт, маблағ, техник қурилмалар) иш унумдорлигига сезиларли таъсир кўрсатади.

Фойдаланилган адабиётлар

1. Кадничанский С.А. ГИС-технологии создания карт земельных ресурсов - М.: ГУЗ, 2005 й.

2. Сафаров Э.Ю. Географик ахборот тизимлари .-Т.; Университет, 2010 й.

3. Реймов П. Р., Худайбергенов Я. Г. Фазовий маълумотлар моделлари. – Тошкент, 2014 й.

4. Интернет маълумотлари:

- https://altigator.com/en/global-mapper-professional-gis-for-everyone/
- https://www.tehrantimes.com/news/425693/Remote-sensing-to-deal-with-national-strategic-challenges-official
- https://global-mapper-viewer-for-mac.peatix.com/

БЛОКЧЕЙН. СТОИТ ЛИ ДОВЕРЯТЬ НОВОЙ ТЕХНОЛОГИИ?

Нарзуллаева Сауле

Развитие не стоит на месте. Технологии становятся совершеннее, алгоритмы труднее. С каждым днём появляются новые термины. На сегодняшний день один из самых популярных технологий это – блокчейн. Даже если многие не слышали про эту технологию, наверняка знают про биткоин, криптовалюты и др. На основе технологии блокчейн и был разработан первая криптовалюта – биткоин. Создание блокчейн технологии берет свое начало в 90-х годах, Стюарт Хаббер и Скотт Штоннер являются создателями этой технологии, но настоящую популярность она обрела с помощью криптовалют, в частности из-за блокчейн. Наверное, именно поэтому считают, что блокчейн используется только в криптовалютах. Но разработчики во всём мире доказали иное. Интерес к криптовалютам растет с каждым днем. В том числе и к новой технологии, которая по версии разработчиков даст новые возможности. Но какую же функцию выполняет блокчейн? Для чего она нужна?

Блокчейн - новая технология, которая в скором времени может изменить способы интернета, как это сделало программное обеспечение с открытым исходным кодом. Блокчейн понадобится некоторое время, чтобы утвердится и быть оцененным. Блокчейн является распределительной P2P (peer to peer - компьютерная сеть, где все участники равны), каждый может видеть, как входит другой, какую операцию выполняет, но не может это изменить. Самый первый блок называется родительной, в сеть добавляют задачу на основе хэш-функции предыдущего блока, как только задача будет выполнена появится следующий блок. Внутри блока находятся транзакции. Т.е. определенные действия. Блоки между собой соединяются последовательно. Хэш-вычесления выполняются с помощью хеш-функции SHA-256. В некоторых приложениях за правильное вычисление хэш-функции, если оно конечно правильное, ввыплачивается денежное вознаграждение. Сумму выигрыша определяет сам разработчик.

В чём же проявляется этот интерес? Эффективность. Высокий уровень безопасности. Прозрачность действий. Некоторые крупные компании уже применяют возможности этой технологии в своих разработках. Но конечно же есть и те, кто не торопятся доверять новшеству. Мнения разделились на положительные и отрицательные.

Рассмотрим положительные качества.

Как говорилось в ранее, блокчейн обеспечивает прозрачность, т.е. вы можете наблюдать кто и какое действие совершил, но в то же время никто не сможет вносить изменения в уже существующий блок. Все данные сохраняются

(cc) BY

в самих блоках. Это как новый тип базы данных. И чтобы изменить одну из них придётся внести изменения во все предыдущие блоки, а это невозможно. К тому же используется криптографическая защита данных. Используя эту технологию, можно избавиться от посредников между пользователями. Как прогнозируют ведущие ИТ специалисты, многие профессии, такие как юристы, адвокаты, секретари перестанут быть востребованными, если начать пользоваться этой технологией. Их можно просто заменить определенным кодом. Во многих странах блокчейн стали применять как оружие против коррупции и бюрократии. Примером можно взять Грузию. BitFury в совместительстве с властями Грузии, с помощью этой технологии зарегистрировали свыше 100тыс земельных участков. А это в свою очередь доказывает, что можно обойтись без посредников. Действуя напрямую с исполнителем.

Также примером можно привести проект Trade Information Warehouse компании Depository Trust & Clearing Corp. Эта компания отвечает за хранение информации о сделках. Благодаря блокчейну, любой желающий может ознакомиться с историями сделок в реальном времени. Плюс, сокращается огромное количество времени, которое сотрудники тратили для предоставления информации клиентам.

Список можно продолжать долго. Основываясь на данных, предоставленным журналом Forbes.

Но конечно же не все считают, что технология идеальна. Например, Алексей Маланов (эксперт лаборатории Касперского), считает, что блокчейн не так уж идеальна, как говорят сейчас о ней многие. Например, одна из самых больших её недостатков, клиент, который хочет вступить в сеть, должен скачать всю историю транзакций. Если конечно сеть новая, то проблем не будет. Но подумайте о такой большой сети как Биткоин. Её транзакция уже занимает больше 100 гигабайта памяти. Без скачиваний этих историй, вы не сможете реализовать свои транзакции. И так получается, что одинаковые информации хранятся в миллионах компьютерах. В конце концов у вас просто не хватит памяти на вашем устройстве.

И конечно таких мнений большинство. Финансисты, экономисты против этой технологии, в частности из-за Биткоин. Они просто не доверяют цифровой валюте.

Конечно же не один алгоритм совершенен, так и структуру блокчейн можно изменить и использовать во многих сферах, как показывает практика. Это всего лишь выбор самих разработчиков и руководителей компании, где собираются использовать эту технологию.

Лично я думаю, что с внедрением этой технологии в некоторые сферы деятельности очень сильно облегчит бумажные процедуры. А также

(cc) BY

способствует прозрачной деятельности. В связи с чем возможно исчезнет коррупция.

(cc) BY

ГЛОБАЛЛАШУВ ШАРОИТИДА АХБОРОТ ХАВФСИЗЛИГИНИ ТАЪМИНЛАШНИНГ УСТУВОР ЖИҲАТЛАРИ

Ўғилой Авазбекова
avazbekova2021@mail.ru
Тошкент архитектура ва қурилиш институти

Аннотация: Шиддат билан ривожланаётган замонамизда, атрофда бўлаётган вокеа-ходисалардан доимо хабардор бўлиш – давар талабидир. Бироқ, бугунги глобаллашув шароитида мазкур ахборотларни фарқлаш, ёшлар орасида ахборот хавфсизлигини таъминлаш – мураккаб вазифалардан биридир. Мазкур мақолада ахборот–технологиялар ривожининг салбий оқибатлари ҳамда ёш авлод тарбиялашда ахборот хуружларидан ҳимоя қилишнинг муҳим масалалари таҳлил қилинди.

Калит сўзлар: ахборот, ахборот хавфсизлиги, глобаллашув, интернет, мафкуравий иммунитет, миллий ғоя.

Ғарблик жамиятшунослардан бирининг эшитган одамнинг ёдига муҳрланиб қоладиган қуйидаги рамзий гапи мавжуд: “Агар инсоният яратилганидан тортиб то шу бугунги кунгача босиб ўтган йўлни бир метр масофа деб тасаввур қиладиган бўлсак, милоднинг 1930 йилларига қадар ўтган миллионлаб йиллар мобайнида одамзод ўша бир метрнинг бор-йўғи 15 сантиметрини босиб ўтган эди. Кейинги атиги 70-80 йил ичида эса қолган 85 сантиметр масофа яшин тезлигида босиб ўтилди”. Албатта, бу тараққиётни назарда тутувчи рамзий жумла ҳисобланади. Чунки, таъкидланган бир метрнинг ўн беш сантиметрини босиб ўтиш қанчалик машаққатли бўлганига тарих гувоҳлик бера олади. Яшин тезлиги мисол босиб ўтилган масофага тўхталадиган бўлсак, XX асрнинг 40-50 йилларидан бошлаб инсоният ўз тарихий тараққиётининг мутлақо янги босқичига қадам қўйди. Бу босқич ўз навбатида ахборот коммуникация технологиялари ва замонавий электрон воситаларининг ривожи билан боғликдир.

Таъкидлаш жоизки, ҳаёт суратлари тобора тезлашиб, глобаллашиб бораётган бугунги кунда дунёда содир бўлаётган воқеа-ҳодисалар тўғрисида тез, холис ва атрофлича маълумотга эга бўлиш – давр талабидир. Бундан роппа росса бир аср олдин бўлиб ўтган, Ғофур Ғулом “Шум бола” [1] сидаги “такяхона” воқеасини эсласак, ўша пайтдаги ахборот етишмаслиги кишилар ўртасида турли хил миш-мишлар тарқалишига сабаб бўлган бўлса, бугун ахборот оқимининг жуда кенг кўламдалиги муаммо туғдирмоқда, десак муболаға бўлмайди.

(cc) BY

Шаксиз, бугун кундалик ҳаётимизда у ёки бу нарсалар ҳақидаги ахборотларнинг кўплиги ва турличалиги кишини ўйлантиради, кенгроқ мушоҳада юритишга ундаш билан бирга, уни ягона бир тўхтамга келишдан чалғитиши мумкин бўлади. Шу муносабат билан ҳам, мазкур соҳанинг ҳуқуқий жиҳатдан муҳофаза этувчи, демократик талаб ва стандартларга тўла мос келадиган, ўнга яқин қонун ҳужжатлари қабул қилинди ҳамда "2017-2021 йилларда Ўзбекистон Республикасини ривожлантиришнинг бешта устувор йўналиши бўйича Ҳаракатлар Стратегияси" [2] V-йўналишида ахборот хавфсизлигини таъминлаш ва ахборотни ҳимоя қилиш тизимини такомиллаштириш, ахборот соҳасидаги таҳдидларга ўз вақтида ва муносиб қаршилик кўрсатиш борасида алоҳида вазифалар белгиланган.

Дарҳақиқат, интернет гўёки катта бир кутубхонага ўхшайди. Исталган нарса ҳақидаги маълумот ёки дунёнинг нариги чеккасида чоп этилган китобни топиб ўқиш учун бир неча дақиқалар кифоя қилади. Албатта, буни катта ютуқ деб эътироф этсак, танганинг иккинчи томони, яъни бунда чекловнинг йўқлиги туфайли интернет сайтларида катта миқдорда зарарли ахборотлар: бузғунчилик, зўравонлик ва ахлоқсизлик ғояларини тарғиб қиладиган диний ақидапарастлик, террористик ва фашистик характердаги ахборот ресурслари жойлаштирилганини таасуф билан таъкидламоқ лозим.

Афсуски, бугунги кундаги ахборот–технологиялар ривожининг салбий оқибатлари ҳам мавжудлигини таъкидлаш жоиз. Ҳозирда мактаб ўқувчисидан тортиб, коллеж, лицей ва ҳатто олий ўқув юрти талабалари бўш вақтларида компютер ўйинларига муккасидан кетганлигини кўришимиз мумкин. Бир-бирини отиш, ўлдириш, чавақлаш, урушиш ва шу каби инсон ҳаётига хавф туғдурувчи ҳаракатлар асосида шаклланувчи бу ўйинлар, фақат инсон онггини заҳарлаши мумкин, холос.

Шуни қайд этиш кераккиб улар ана шу вақтда ўқиб чиқилиши мумкин бўлган, "Ўткан кунлар", "Меҳробдан чаён" нинг завқини бера олармикан? Албатта, йўқ. Унда нега китоб дўконларидаги ажойиб китобларга эмас, хорижликларнинг мияни заҳарловчи сўнгги ўйин дискларига бўлган талаб юқорилаб бормоқда? Нима учун китоб дўконларида ноёб китоблар "чанг босиб қолмоқдаю", ўйин дисклари учун олдиндан буюртмалар сони кўпаймоқда? Бу каби саволлар эртани ўйловчи кўплаб инсонларни безовта қилиши, табиий. Чунки, бу ўйинлар одамни ақлини чалғитиш билан бирга, нерв толаларига зарба беради, инсон психикасига салбий таъсир кўрсатади. Болаларни шавқатсиз, меҳрсиз бўлиб ўсишига сабаб бўлади. Комьпютер олдида мунтазам ўтириш эса кўз нурини пасайишига олиб келади.

Экспертларнинг ҳисоб-китобларига кўра, бугун бутунжахон Интернет тармоғида ўз жонига қасд қилишнинг осон йўлларини тарғиб қилувчи 9

(cc) BY

миллион, эротик мазмунга эга 4 миллиондан зиёд сайтнинг мавжудлиги ҳар биримизни мушоҳада қилишга ундаши табиий. Мутахассислар эътирофича, дунёда компьютерларга киритилган ўйинларниинг 49 фоизи зўравонлик ва ёвузликни, бешафқат урушлар, отишмалар, портлашларни тарғиб қилиш руҳида яратилган экан [3].

Ёш авлод тарбиясида шу жиҳатларни қарор топтириш керакки, улар виртуал маконда умуммиллий манфаатга хизмат қиладиган, уиинг тараққиётига ёрдам берадиган ахборотни танлай олсин. Факат шу орқалигина, глобаллашув жараёнларида ёшларнинг маълумотларга кўр-кўрона эргашиш, уларни нотўғри талқин қилишининг олди олинади. Ахборот истеъмоли маданиятига эга ёшлар, салбий ва нохолис ахборотлар таъсирига тушиб қолмайди, чунки уларда бундай ахборотларга нисбатан мустаҳкам мафкуравий иммунитет пайдо бўлган бўлади.

Хулоса қилиб айтадиган бўлсак, бугунги дунёни, инсониятнинг ҳаёт кечириш ҳудудини глобал миқёсда ўраб чирмаб бораётган ахборот тўри ичида ҳақиқатни бўҳтондан, самимиятни рўёдан ажратиш, уларнинг ҳар бири тўғрисида одилона мушоҳада юрита олиш, энг муҳими тўғри хулоса чиқара олиш учун инсонлар онгги, хусусан миллий онггини ўстириш, миллий ғоя ҳақидаги тушунчаларини такомиллаштириш ва мафкуравий иммунитетини мустаҳкамлаш ғоят муҳимдир.

Фойдаланилган адабиётлар

1. Ғафур Ғулом. Шум бола (қисса) // URL: https://ziyouz.uz/ozbek-nasri/gafur-gulom/gafur-gulom-shum-bola-qissa/

2. Ўзбекистон Республикаси Президентининг “Ўзбекистон Республикасини янада ривожлантириш бўйича ҳаракатлар стратегияси тўғрисида”ги Фармони, 7.02.2017 // URL: https://www.lex.uz/acts/3107036

3. И.Н.Аҳмедов Ёшлар ахлоқий қиёфасига интернетнинг таъсири // URL: https://science.i-edu.uz/index.php/archive_jspi/article/view/630

USTOZ-SHOGIRD AN'ANALARINING YOSHLAR MA'NAVIYATINI SHAKLLANTIRISHDAGI ROLI

Ibragimov Sanjarbek Hoshim o'g'li
Hikmatova Sadoqat Zahriddin qizi
B.T.Bisenova
Navoiy davlat pedagogika instituti

Annotatsiya: Ushbu maqolada ustoz va shogird an'analarining yoshlar ma'naviyatini shakllantirishdagi o'rni va roli bayon etilgan.

Kalit so'zlar: milliy an'analar, ustoz-shogird, yoshlar ma'naviyati, hunar.

O'zbekistonning bugungi kunida yoshlarning kamolotga intilishi ma'naviy qadriyatlarni tiklash va Vatanga sadoqat tuyg'ularini shakllantirishda muhim omil bo'lmoqda. O'zbek xalqining o'tgan ajdodlari tomonidan yaratilib, meros bo'lib qolgan boyliklari xazinasida xalq orasidagi ustoz-shogird an'analari alohida o'rin olgan. Bu esa mamlakatni yuksaltirishda beqiyos xizmat qiladi.

Inson o'zi qiziqib tanlagan sohaning ustasi bo'lsa, ongli hayot kechirish uchun zarur moddiy istaklar (rizq-nasiba butunligi, dasturxon to'kinligi, qulay shart-sharoit) va ma'naviy ehtiyoj (poklanish, hayotdan mazmun va halovat topish) uyg'unligiga erishadi. Istiqlol yillarida O'zbekistonda taraqqiyotning barcha sohalarida amalga oshirilayotgan tub o'zgarishlar xalqimizning ezgu intilishlari negizi – Barkamol avlod orzusini ro'yobga chiqarishga xizmat qilmoqda.

Mustaqillikning dastlabki kunlaridan boshlab ma'naviy sohalarda ham islohotlar olib borish zaruriyati tug'ildi. Bilamizki, ustoz degan sharafli nomga hamma ham sazovor bo'lmagan. Bu ulug' nomni olish uchun ko'p yillar davomida murakkab sinovlardan o'tishi lozim bo'lgan. Ko'plab mutaxassislar orasida bu sharafli nomga kamdan-kam insonlar muyassar bo'lgan. Ammo, shunga qaramay, yoshlar ma'naviyatini shakllantirishda milliy qadriyatlarimiz o'zbek milliy an'analarini qayta tiklashda eng asosiy vazifalardan biri bo'lib kelmoqda.

Turkiy xalqlar qadimiy madaniyatining jahon taraqqiyotidagi o'rni salmoqlidir. Xuroson, Movaraunnahr, Afrosiyob, So'g'diyona, Marokant, Turon, Turkiston va boshqa joylar butun dunyoga mashhur bo'lib, tabarruk bu zaminda Ahmad Yassaviy, Al-Beruniy, Al-Forobiy, Ibn Sino, Mahmud Qoshg'ariy, Alisher Navoiy singari buyuk allomalar hamda Spitamen, Shiroq, Muqanna, Jaloliddin Manguberdi, Mahmud Tarobiy, Sohibqiron Amur Temur va temuriyzodalardek jasur o'g'lonlar dunyoga keldilar. Ular o'z xalqining baxt-saodati, madaniyati uchun jisman va ma'nan kurashdilar. Shuning uchun ham jahon ahli ularning ezgu amallarini

(cc) BY

olqishlab, hanuz tabarruk zotlar deya o’z qalblarida muqaddas tutmoqdalar. Ular, ayniqsa yoshlarning tarbiyasiga, hunar va ilm olishiga katta e’tibor berganlar va bunga doimiy ravishda chaqirib keldilar.

Qadimda milliy an’ana bo’yicha shogirdlikning o’ziga xos odob-axloq qoidalari bo’lgan. Chunonchi, Husayn Voiz Koshifiy bunday deydi: “Agar sendan shogirdlik odobi nechta, deb so’rasalar, yettita degin: avvalo, o’z ishiga yaxshi munosabatda bo’lish, ya’ni o’z kasbini sevish; o’z kasbiga e’tiqod qo’yish va unga ishonish; ustoz oldida haqsevar bo’lish, o’z nojo’ya odatlarini tark etish; ko’rish lozim bo’lmagan hamma narsalardan nigohini olib qochish; eshitish mumkin bo’lmagan barcha narsalarga quloq solmaslik; barcha noloyiq ishlardan qo’l tortish; ustoziga zid bo’lgan kishilar bilan muomala qilmaslik.

Agar shogirdlikning asoslari nechta deb so’rasalar, oltita degin: rostgo’ylik; vafodorlik; mas’uliyatlilik; nasihatni quloqqa olish; ozor bermaslik; sir saqlash.

Shogirdlikning eng yaxshi xislati nima deb so’rasalar, poklik deb javob beriladi. Shogirdlikning noyob gavhari nima deb so’rasalar, hamkasb do’stlarini xushnud etish deb javob bergin”.

Ustoz-shogird munosabatlari ajdodlarimizning azaliy an’analaridan biri hisoblanib, ushbu an’anadan yosh avlodni tizimli kamolotga yetkazishda foydalanib kelingan. Butun mashriq zaminda ustoz- shogirdlik an’anasi chuqur hurmat, izzat-ikrom va o’zgacha oliy maqom qadriyatlar shohsupasining eng to’ridan joy olgan. Unda tarbiyachi va tarbiyalanuvchi so’zlari aynan ishlatilmasa-da, ularning burch va vazifalari aks etgan. Qadimda ota onalar farzandlariga hunar o’rgatayotgan ustozni hurmat ehtirom qilganlar. Ota onalar va ustozlar o’rtasida munosabat madaniyati ham o’ziga xos xususiyatga ega bo’lgan.

Ota-onaning ustozga munosabati quyidagilardan tarkib topgan: ustozga muruvvat ko’rsatish; ustozning farzandga bergan tanbehini to’g’ri tushunish; farzandning hunar o’rganish uchun kerakli narsalarni yetkazib berish; ustozni rozi qilish va boshqalar talab qilinadi.

Ustozning ota-onaga ham o’ziga xos munosabat mezoni bo’lgan. Ular quyidagilardan iborat: shogirdiga hunar o’rganish borasida zimmasiga olgan vazifasini bajarish; o’z va’dasini ustidan chiqish; ota-onaga farzandining qobilyati, xulq odobi to’g’risida ochiq gapirish.

Ustoz shogirdiga qiyinchiliklar bilan hunar sirlarini o’rgatadimi, san’at olamiga olib kirdimi, uni shogird chuqur hurmat qilmog’i ham farz, ham shartdir. Ba’zida shogirdlar hunarni puxta o’rganib oldim deb kekkayib, ustozni pisand qilmay quyishadilar. Keyinchalik ular sifatsiz ishlar qilib qoqilib pushaymon yeydilar, chunki ular hunarmandchilikning qonun qoidasini bilmaganliklari tufayli har maqomga yo’rg’alab, san’atni qadirsizlantiradilar.

(cc) BY

Darhaqiqat, Mustaqillik yoshlar kamolotiga yangicha talablar ham qo'ydi. Har qachongidan ko'ra ko'proq ichki va tashqi go'zallikning axloq bilan birlashuviga ahamiyat kuchaydi. Yoshlardagi faqat tashqi ko'rinish estetik madaniyatning yaxshi bo'lishiga olib kelmasligi, balki ulardan axloqan pokiza, ma'naviy dunyosi boy, sahovatli, iymonli, muomala madaniyati yuksak bo'lish kabi umuminsoniy axloqiy qadriyatlar ham talab etila boshlandi.

Binobarin, sog'lom avlod tarbiyasi faqat jismoniy jihatdan chiniqqan, kamol topgan yoshlarnigina emas, shuningdek, sharqona axloq-odob va umumbashariy ma'naviy qadriyatlar asosida tarbiya topgan insonni ham ko'zda tutmog'i lozim. Zero buyuk alloma A.Avloniy ayganidek, "Tarbiya biz uchun yo hayot, yo mamot, yo najot, yo halokat, yo saodat, yo falokat masalasidir".

Xulosa qilib aytganda, yoshlarimizning oldida ustozning bergan bilim va ko'nikmalari, eng asosiysi bildirgan ishonchini oqlash, el-yurt oldida ustoz nomiga dog' tushurmaslik kabi katta mas'uliyat turadi, bu esa o'ziga xos milliylik xususiyatlarining yoshlar ma'naviyatini shakllantirishida muhim ahamiyatga egadir.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. A.Muxtorov. "Usta va shogird odobi". "Mehnat". T. 1999.
2. Internet materiallari.

(cc) BY

O'QUVCHILAR BILIM VA KO'NIKMALARINI BAHOLASHGA INNOVATSION YONDASHUV:MATEMATIK SAVODXONLIK

Beknazarova Nilufar Egamnazarovna
Samarqand viloyati, Paxtachi tumani, №13 maktab

Annotatsiya: Ushbu maqolada matematik savodxonlik va uning darajalari, PISA topshiriqlari tahlili haqida so'z boradi.

Kalit so'zlar: Matematik savodxonlik, baholash, kompetentlik, intuitsiya.

PISA tadqiqotlarida 15 yoshdagi o'quvchilarning matematik tayyorgarligini tekshirish mazmuni matematik savodxonlik tushunchasi bilan bog'liq.

Matematik savodxonlik deganda o'quvchilarning quyidagi qobiliyatlari tushuniladi:

- atrofdagi haqiqatda yuzaga keladigan muammolarni aniqlash va matematikadan foydalanib hal qilish;
- bu muammolarni matematika tilida ifodalash;
- matematik faktlar va usullarni qo'llash orqali ushbu muammolarni hal qilish;
- ishlatilgan usullarni tahlilqilish;
- qo'yilgan muammoni hisobga olgan holda olingan natijalarni tushuntirish;
- natijalarni, yechimlarni shakllantirish,ularni ifodalash va qayd etish.

a) Shunday qilib, PISA topshiriqlarida o'quvchilarga odatiy bo'lmagan matematik ta'lim vazifalari taklif etilgan.Bu vazifalar atrofdagi hayotning turli jihatlariga taalluqli haqiqiy muammoli vaziyatlarga yaqin bo'lib, maktab hayoti,jamiyat,o'quvchilarning shaxsiy hayoti,kasbiy faoliyat, sport va hokazolar haqida ma'lumot beradi.Bu vazifalar ularni halqilish uchun ko'proq yoki kamroq matematikani talab qiladi.Tadqiqot kontsepsiyasiga muvofiq,har bir topshiriq turli mamlakatlardagi o'quvchilarning matematik tayyorgarligini taqqoslash uchun ishtirokchi mamlakatlarning kelishilgan qaroriga asosan tanlangan to'rtta kontentdan biriga to'g'ri keladi:

- miqdorlar;
- fazo va shakl;
- o'zgarishlar va munosabatlar;
- noaniqliklar.

O'quvchilarning matematik savodxonligi holati, tanlangan mazmun sohasining materiallariga ega bo'lishdan tashqari, "matematik kompetentlik"ning rivojlanish darajasi bilan ham tavsiflanadi. O'quvchilarning matematik kompetentligi "matematika bo'yicha bilim, ko'nikma, tajribasi va qobiliyatlari majmui" sifatida baholanib, matematikadan foydalanishni talab qiluvchi turli muammolarni

(cc) BY

muvaffaqiyatli hal etish imkonini beradi.

Tadqiqotlarda matematik kompetentlikning uchta darajasi: qayta tiklash darajasi, aloqalar o'rnatish darajasi, mulohaza yuritish darajasi belgilangan. Tadqiqotda matematik kompetentlik darajasini aniqlash uchun quyidagi faoliyat turlari aniqlanadi:

a) qayta tiklash (takrorlash),ta'riflar va hisob-kitoblar;

b) muammoni hal qilish uchun zarur bo'lgan aloqalar va integratsiya;

c) matematik modellashtirish, mantiqiy fikrlash,umumlashtirish va intuitsiya.

Bu faoliyat turlari o'sib, kuchayib boorish tartibida keltirilgan. Biroq, bu keying faoliyat turini amalga oshirish uchun avvalgi turlarni mohirona o'zlashtirish kerak degani emas. Masalan, matematik fikrlashni boshlash uchun hisob kitoblarni o'zlashtirish kerak emas.

1. Matematik savodxonlikning birinchi darajasi:qayta tiklash (takrorlash), ta'rifash va hisobalshlar. Birinchi darajadagi kompetensiyalar ko'plab standartlashtirilgan testlarda, shuningdek, qiyosiy xalqaro tadqiqotlar bilan, asosan, javoblarni tanlab olish topshiriqlari kabi vazifalar shaklida sinovdan o'tgan faoliyatlarni o'z ichiga oladi. Bu kompetentlik darajasi turli faktlarni bilish,xossalarni qayta tiklash, tengdosh matematik ob'yektlarni taniy olish, standart algoritm va tartiblarni amalga oshirish, standart usullari va algoritmik ko'nikmalardan foydalanish.

Misol 1. Miqdorlari teng bo`lgan ikki g`ildirakli va uch g`ildirakli velosipedlar bolalar o`yinchoq do`konida sotilmoqda. Barcha velosipedlar g`ildiraklari umumiy soni qancha bo`lishi mumkin?

A) 16; B) 24; C) 25; D) 28; E) 33.

Yechish. Ikki va uch g`ildirakli velosipedlar soni teng bo`lgani uchun ularning g`ildiraklari soni 5 ga karrali bo`lishi kerak. To`g`ri javob: C.

Misol 2. Xaridor mavsum paytida narxi 750 ming so`m bo`lgan qishki ko`ylakni arzon narxlarda sotish paytida chegirma narxida 300 ming so`mga sotib oldi. Xaridor necha foiz mablag`ini iqtisod qilgan?

A) 60%; B) 150%; C) 90%; D) 87,5%; E) 78,5%

Yechish. Chegirma narxi mavsumiy narxdan (750000 – 300000 = 450000) 450 ming so`m kam bo`lganligi sababli, bu farq mavsumiy bahoning necha foizini topish lozim bo`ladi, ya'ni 450000 soni 750000 ning necha foizini tashkil qilishini topamiz. To`g`ri javob: A.

2. Matematik savodxonlikning ikkinchi darajasi: muammoni hal qilish uchun zarur bo`lgan aloqalar va bog`lanishni aniqlash.

Ikkinchi darajali kompetentsiyalar qo`yilgan oddiy muammolarini hal qilish uchun matematikaning turli sohalari, bo`limlari va mavzulari orasida bog`lanishlarni aniqlashni o`z ichiga oladi. Bu vazifalarni standart vazifalarga kiritib bo`lmaydi,

(cc) BY

lekin ularda ko`rilayotgan vaziyat chuqurroq matematik bilimlarni talab qiladi. Ushbu kompetentsiya darajasida o`quvchilar topshiriq shartiga ko`ra berilgan ma'lumotlarni taqdim etish va bu vazifaga muvofiq muammoni qo`yish ko`nikmalariga ega bo`lishlari kerak bo`ladi. Matematika turli bo`limlari materiallari orasidagi aloqalarni o`rnatishda o`quvchilardan tushunchalarni, shartlarni, isbotlarni, tasdiqlarni, misollarni farqlash va ularni o`zaro bog`lash qobiliyatiga ega bo`lishlari talab etiladi. Ushbu kompetentsiya darajasi shuningdek turli belgilar bilan rasmiylashtirilgan tilda yozilgan yozuvlarning mazmunini tushuntirish va sharhlash, ularni umumiy tilga tarjima qilish qobiliyatini ham o`z ichiga oladi. Ushbu kompetentsiya darajasiga bog`liq bo`lgan vazifalar nuqtai nazaridan, o`quvchilar vaziyatning o`ziga xos 63

Matematika fanini o'qitishda innovatsion yondashuvlar moduli bo'icha o'quv-uslubiy majmua xususiyatlariga bog`liq qaror qabul qilishni talab qiladigan muayyan holatni taklif qilishadi.

Misol 1. Tadbirkorlik ko`lamini rivojlantirish uchun ikki sherik 50 ming dollar ajratdi. Bozorda narxlarning o`zgarishi munosabati bilan birinchisi o`z ulushini 30 foizga, ikkinchisi esa 70 foizga oshirdi. Natijada ularning umumiy kapitali 81 ming dollarga teng bo`ldi. Har bir sherik qancha hissa qo`shgan?

Yechish. Bu holatni ikki o`zgaruvchili chiziqli tenglamalar sistemasi sifatida modellashtirish mumkin. Aytaylik, $x$ - birinchi sherikning hissasi, $y$ - ikkinchicining hissasi bo`lsin.

Narxlar o`sishidan keyin birinchi sherik hissasi - $1,3x$, ikkinchi sherik hissasi esa $1,7u$ ga teng bo`ladi.

Chiziqli tenglamalar sistemasiga ega bo`lamip: $x + y = 50000$,

$1,3x + 1,7u = 81000$.

Uni yechib, birinchi tadbirkor 13 ming, ikkinchisi esa 68 ming dollar hissa qo`shganini topamiz.

Misol 2. Uch do`st o`yin o`ynadi. O`yinni olib boruvchi 1 dan 8 gacha raqamlar bilan raqamlangan kartalarni ikkita o`yinchiga tarqatadi. Birinchi o`yinchiga 3 ta, ikkinchisiga esa 5 ta karta tarqatdi. Natijada ulardagi kartalar raqamlari yig`indisi har ikkalasida ham bir xil bo`ldi. Uchinchi ishtirokchi quyidagi fikrlarni aytdi:

1) ikkinchi o`yinchida uchta karta toq raqamli;

2) 2 raqamli karta ikkinchi o`yinchida;

3) 1 raqamli karta birinchi o`yinchida emas. U haqmi?

Yechish. O`yinchilardagi kartalar raqamlari yig`indisi bir xil bo`lgani, ular 1 dan 8 gacha barcha sonlar yig`indisining yarmini tashkil etadi. Demak, ulardagi kartalar raqamlari yig`indisi (1+2+3+4+5+6+7+8=36 yarmi) 18 ga teng.

Demak, uchta kartasi bor birinchi o`yinchida raqamlari 5, 6 va 7 yoki 3, 7, 8 raqamli kartalari bo`lishi mumkin. Chunki, boshqa hollarda kartalar raqamlar yig`indisi 18 dan kichik bo`ladi.

(cc) BY

Unda ikkinchi o`yinchida raqamlari 1, 2, 3, 4 va 8 yoki 1, 2, 3, 5 va 7 yoki 1, 2, 4, 5 va 6 ga teng kartochkalar bo`lishi mumkin. Shunday qilib, birinchi fikr noto`g`ri, ikkinchisi va uchinchisi to`g`ri.

Javob: 1) Yo`q, 2) Ha, 3) Ha.

3. Matematik savodxonlikning uchinchi darajasi*:* matematik modellashtirish, mantiqiy fikrlash, umumlashtirish va intuitsiya.

O`quvchilar kompetentlikning uchinchi darajasida taqdim qilingan vaziyatni matematik modellashtirish talab qilinadi: masala shartida berilgan ma'lumotlarni tahlil qilish, o`rganish va mustaqil ravishda matematik modelini talqin qilish, muammoni hal qilish uchun matematikadan foydalanish, matematik mulohazalar yordamida hal qilish yo`lini topish, zaruriy matematik dalillar, isbot va umumlashtirishlar. Ushbu faoliyat tanqidiy fikrlash, tahlil va mushohada yuritishni o`z ichiga oladi. O`quvchilar nafaqat taklif etilayotgan muammolarni hal qila olishlari, balki uni masaladagi vaziyatga mos ravishda shakllantirishlari, shuningdek, matematikaning ilm-fan sifatidagi mazmun va mohiyatini chuqur tushunishlari kerak. Ushbu kompetentlik darajasi matematik savodxonlikning eng yuqori cho`qqisi bo`lib, uning markazida turadi, baholash va sinov jarayonida katta qiyinchiliklar tug`diradi. U bo`yicha erishilgan natijalarni baholash uchun javoblari tanlanadigan testlardan foydalanish maqsadga muvofiq emas. Bu daraja uchun javobi ochiq bo`lgan topshiriqlar mos keladi. Bunday topshiriqlarni ishlab chiqish va baholash juda qiyin vazifa hisoblanadi.

Misol 1. A bank 1 dollarni 3000 tinor (shartli pul birligi)ga almashtirib beradi va qancha pulni amlashtirib berganidan qat'iy nazar 7000 tinor pulni xizmati ko`rsatgani, ya'ni almashtirib bergani uchun olib qoladi. B bank esa 1 dollarni 3020 tinorga almashtirib beradi va 1 dollar pulni xizmat ko`rsatgani uchun olib qoladi. Sayohatchi bu banklarda ma'lum miqdordagi pulini almashtirish - uning uchun farqi yo`qligini aniqladi. U qancha pul almashtirmoqchi bo`lgan?

Yechish. Sayohatchi bankdan *x* dollar olmoqchi bo`lsin. Unda u buning evaziga A bankka *(3000x + 7000)* tinor beradi, B bankka esa *3020 (x + 1)* tinor beradi.

Shartga ko`ra tenglamaga tuzamiz: *3000x + 7000 = 3020(x + 1),*

Uni yechib, *x = 199* ekanligini topamiz. Demak, sayohatchi jami 3020×200 = 60400 tinor pulini almashtirmoqchi.

Javob: Sayohatchi 60400 tinorni almashtirmoqchi, buning uchun u 199 dollar oladi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Yunusova D. Matematikani o`qitishning zamonaviy texnologiyalari. Darslik. – T.: Fan va texnologiya, 2011. – 200 b.

(cc) BY

2. Turdiev N.Sh., Asadov Yu.M., Akbarova S.N., Temirov D.Sh. Umumiy o`rta ta'lim tizimida o`quvchilarning kompetentsiyalarini shakllantirishga yo`naltirilgan ta'lim texnologiyalari, T.N.Qori Niyoziy nomidagi O`zbekiston pedagogika fanlari ilmiy-tadqiqot instituti, T.: 2015. - 160.

(cc) BY

KOUCHING ATAMASINING TARIXI VA UNING MOHIYATI

Bultakova Nilufar
SamDChTI

Annotatsiya: Ushbu maqolada kouching tushunchasi, u nima ekanligi va qay maqsadlarda qo'llanilishi hamda qisqacha tarixiy rivojlanishi ko'rib chiqiladi. Kouching shaxs rivojlanishining muhum omillaridan biri sifatida tahlil qilinadi.

Kalit so'zlar: kouching, murabbiylik, sport, Tomas Leonard, shaxs rivojlanishi.

Аннотация: В этой статье обсуждается концепция коучинга, что это такое и для чего оно используется, а также краткая историческая справка. Коучинг анализируется как один из важных факторов развития личности.

Ключевые слова: коучинг, тренировка, спорт, Томас Леонард, личностное развитие.

Abstract: This article discusses the concept of coaching, what it is and what it is used for, as well as a brief historical development. Coaching is analyzed as one of the important factors of personality development.

Keywords: coaching, sport, Thomas Leonard, personal development.

Kouching atamasi hozirda dunyoning turli mintaqalarida keng qo'llanilayotgan tushunchalardan biri hisoblanadi va bizning yurtimizda ham kouching jarayonini chuqur tadqiq qilish hamda turli sohalarda bu jarayonni qo'llash zarurati kundan kunga ortib bormoqda. Kouching so'zi tilimizga ingliz tilidan kirib kelgan bo'lib "murabiyylik qilmoq" degan ma'noni anglatadi.

Kouching - bu shaxsning boshqa odamlar bilan ishlashi va o'zaro munosabatda bo'lishi orqali rivojlanishga erishish usulidir. Bu odamlarga shaxsiy qobiliyatlarini, shaxslararo ko'nikmalarini va boshqalarni tushunish va anglash qobiliyatini rivojlantirishga yordam beradi. O'z navbatida, bu odamlarga o'zlarining qiyinchiliklari va kamchiliklari haqida ko'proq ma'lumot olishga va kelajagi to'g'risida to'g'ri tanlov qilishga yordam beradi. Kouching bu ishlashni, rivojlanishni yaxshilashga qaratilgan va uzoq o'tmishga yoki kelajakka emas, balki "shu yer va hozir" ga e'tibor qaratadigan jarayondir. "Biz kouching bu kimgadir o'zi belgilagan maqsadlarga erishishga yordam beradigan amaliy strategiya ekanligiga ishonamiz. Bu maqsadlar idrok va e'tiqodlar, shuningdek kuzatiladigan xulq-atvor va aniq harakatlar haqida bo'lishi mumkin. Kouching odamning o'ziga xosligi, uning dunyoni anglashi, qadriyatlari va afzalliklari bilan uyg'un holda idrok qilish, kashf etish va oldinga siljishga olib keladi. O'zaro munosabatlar uning muvaffaqiyati asosidir."

Kouching atamasi o'qituvchi yoki murabbiyga bog'liq tushuncha sifatida birinchi marta 1830 yilda Oksford Universiteti jargonida talabani imtihondan "olib

(cc) BY

o’tgan” o’qituvchiga nisbatan qo’llanilgan. Shunday qilib,"kouching" so'zi odamlarni o'zlari xohlagan joyga olib borish uchun ishlatiladigan jarayonni anglatadi. Ushbu atamaning sportga nisbatan birinchi ishlatilishi 1861 yillarga to’g’ri keladi. Tarixiy rivojlanishi davomida kouching tushunchasiga ko'plab faoliyat sohalari ta'sir ko'rsatdi; kattalar uchun ta'lim, 1960 yillarda vujudga kelgan Inson Potentsiali Harakati, Erhard Seminarlari Treningi (1971 yilda tashkil etilgan) kabi trening guruhlari, liderlikni o'rganish, shaxsiy rivojlanish va psixologiyaning turli sohalari shular jumlasidandir. Sidney Universiteti 2000 yil yanvar oyida dunyo ilm-fan sohasida birinchi kouching psixologiyasi bo’limini tashkil qilish taklifi bilan chiqdi va keyingi yillarda kauching psixologiyasi bo'yicha turli ilmiy assotsiatsiyalar va akademik jurnallar tashkil etildi. Amerikaning moliyaviy rejalashtiruvchisi Tomas Leonard 1980-yillarda kouchingni kasb sifatida rivojlantirgan birinchi shaxs sifatida tan olingan va ushbu atamaning qo’llanilish tarixi aynan uning nomi bilan bog'liq.

Ko’pgina manbalarda yozilishicha, kouching atamasi dastlab sport sohasiga tegishli tushuncha sifatida qo’llanilgan, hozirda esa ijrochilik san'ati (qo'shiqchilar, vokal bo'yicha murabbiylari), aktyorlik (drama murabbiylari va dialekt murabbiylari), biznes, ta'lim, sog'liqni saqlash va munosabatlar (masalan, tanishuv murabbiylari) kabi sohalarda qo'llaniladi. Kouching - bu rivojlanish shakli, unda tajribali shaxs, murabbiy (kouch) deb ataladi va u o'quvchi yoki mijozga o'qitish va rahbarlik qilish orqali ma'lum bir shaxsiy yoki professional maqsadga erishishda yordam beradi. Ba'zida kouching ikki kishining norasmiy aloqalarini anglatishi mumkin, ulardan biri boshqasiga qaraganda ko'proq tajribaga va ko’nikmaga ega bo'lib, ikkinchisiga maslahat va yo'l-yo'riqlar beradi. Biror kishini o'rgatish va o'rganishiga yordam berish o'rtasida katta farq bor, kouchingda, asosan, murabbiy shaxsga o'z ko'rsatkichlarini yaxshilashga yordam beradi.

“Kouching - bu o'z shaxsiy ko'rsatkichlarini maksimal darajada oshirish uchun odamning o’z imkoniyatlari angalshi va ulardan foydalana olishini taminlaydigan jarajoydir. Bu ularga ta'lim berishdan ko'ra, o'rganishga yordam beradi".

Ushbu tarifdan xulosa qilish mumkinki, an’anaviy ustoz shogird jarayonida ustoz bilim beruvchi, shogird esa ustoz taqdim etayotgan bilimni qabul qiliuvchi hisoblansa, kouchingda esa ustoz shogirdiga bilimni egallsh yo’llarinigina ko’rsatadi. Kouchingda "murabbiy - mohir mutaxassis" emas, balki shogirdini o'rganish uchun yordamchi sifatida namoyon bo’ladi. Kouching boshqa odamga keyinchalik uning o'sishiga imkon beradigan yo'llarni o'rgatishga qaratilgan. Bu aytishdan ko'ra so'rashga, ko'rsatma berishdan ko'ra, fikrni qo'zg'atishga va odamni o'z maqsadlari uchun javobgarlikka tortishga asoslangan.

Kouchingning asosiy maqsadlari quyidagilar:

- O’rganuvchining yutuq va kamchiliklarini ko’rsatish,

(cc) BY

- Muvaffaqiyat qozonish uchun kerak bo'ladigan bilim va qobiliyatlarni o'rgatish,
- Yanada yuqori natijalarga erishish uchun ilhomlantirish.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Grant A. M., & Stober, D. R. (2006). *Evidence based coaching handbook.* New Jersey: John Wiley & Son.

2. Jenny Bird and Sarah Gornall. The Art Of Coaching, 2016, p13

3. John Uitmor. in Coaching for Performance.

4. Reinke, W. M., Stormont, M., Herman, K. C., & Newcomer, L. (2014). Using coaching to support teacher implementation of classroom-based interventions. Journal of Behavioral Education, 23, 150-167.

EFFECTIVENESS OF USING GRAMMAR EXERCISES DURING THE LESSON

Djurayeva Mavluda
Xoshimova Dilnoza
Toshkent region Chirchik state pedagogical institute

Abstract: This article deals with role of the grammar in teaching English and some beneficial ways are shown.

Keywords: methods, inductive method, deductive teaching, interactive methods, grammar.

Today, we live in a society that prizes literacy and is willing to adapt to more effective methods to achieve the best results in teaching grammar. Through these methods learners can pay their attention, increase the vocabulary, effectiveness, quickness of wit, attentiveness and the main thing is to assimilate the lesson with the interest and learn by heart grammar rules and vocabulary[1]

Although some teachers of English see language games as time consumers or classroom techniques for fun, games have a special role in any foreign language teaching programme because they facilitate foreign language learning especially for young learners. With the introduction of communicative language teaching, English language teaching and learning has become much more demanding for teachers and learners just like any other innovation poses challenges for its users. Games have become crucially important for English language learners and teachers not only because they provide enjoyment and relaxation, but also as they encourage students to use their language in a creative and communicative manner. Similarly, because the definition of the term “young learners” encapsulates those children between the ages of about 5 years old to 12 years old (Rixon, 1999)[2], it can be suggested that games are a natural part of young learners’ lives.

Diagramming Sentences

One of the older forms of teaching grammar, diagramming sentences, first appeared in the 19th century. This method involves visually mapping the structures of and relationships between different aspects of a sentence. Especially helpful for visual learners [1], this method disappeared from modern teaching at least 30 years ago. Different forms of diagramming are used to visualize sentences, but all organize the functions of a sentence in a way that illustrates the grammatical relationships between words. More recently, diagramming sentences has had small pop-culture resurgence in prints of famous opening sentences and websites that allow you to diagram to your heart's content.

(cc) BY

Learning through Writing

This method is often used in schools in the U.S. and Canada. Students are encouraged to explore language through creative writing and reading, picking up correct grammar usage along the way. If there are specific problems with certain grammatical rules, these are covered in a more structured lesson. An emphasis is now being placed upon language acquisition over language learning, as it has been observed that learning grammar by memorization does not work well and that students are better able to recognize and understand grammatical rules when lessons are more interactive (they have to apply these rules in their own writing). Repeated practice is also important and easily achieved through creative or personal writing exercises. This article, posted by THE ATLANTIC, suggests that to better equip future adult writers, teachers in the 21st century should consider dropping outdated grammar teaching techniques in early education and opt for learning through writing techniques.

Inductive Teaching

The inductive method of teaching grammar involves presenting several examples that illustrate a specific concept and expecting students to notice how the concept works from these examples [3]. No explanation of the concept is given beforehand, and the expectation is that students learn to recognize the rules of grammar in a more natural way during their own reading and writing. The main goal of the inductive teaching method is the retention of grammar concepts, with teachers using techniques that are known to work cognitively and make an impression on students' contextual memory.

Deductive Teaching

The deductive method of teaching grammar is an approach that focuses on instruction before practice. A teacher gives students an in-depth explanation of a grammatical concept before they encounter the same grammatical concept in their own writing. After the lesson, students are expected to practice what they have just been shown in a mechanical way, through worksheets and exercises. This type of teaching, though common, has many people—including teachers—rethinking such methods, as more post-secondary level students are revealing sub-par literacy skills in adulthood. As one former teacher states, deductive teaching methods drive many students away from writing because of the tediousness of rote learning and teacher-centered approaches. Interactive Teaching

If you are not sure of the differences, you can get clarity about your problem when you are VERY clear what you are trying to solve. Like the above situation for example. When you have very clear examples, you are able to be more pinpointed with your research. As long as you stay general in your enquiries, like when can I use the present perfect, it is difficult to achieve mastery. The clearer and more personal are the examples, the more clear you can be about what exactly you are needing.

(cc) BY

References

1. [Электронный ресурс]. Режим доступа: https: //www.educationworld.com/a_lesson/lesson/lesson33/ (дата обращения: 02.07.2018).

2. Rixon, S. (1999). Young learners of English: Some research perspectives. London: Longman.

3. Мамадаюпова, Ш. М. The system of exercises for teaching grammar based on interactive methods for developing speaking skill / Ш. М. Мамадаюпова. —. — № 13 (147). — С. 701-703. — URL: https://moluch.ru/archive/147/41172/ (дата обращения: 15.04.2020).

4. Ellis, R. (2003) Task-based learning and teaching. Oxford: Oxford University Press

5. https://cyberleninka.ru/article/n/eefective-methods-in-teaching-grammar-4

6. https://www.strategiesinlanguagelearning.com/effective-grammar-practice/

KICHIK YOSHDAGI BOLALAR XUSUSIYATLARI VA NUTQINI RIVOJLANTIRISHNING VOSITA VA USSULLARI

Abdurahimova Fotimahon
Axmadjanova Muxayyo
Namangan viloyati, Yangiqo'rg'on tumani, 20-sonli KTIDMTT

Annotatsiya: ushbu maqolada kichik yoshdagi bolalarni nutqini to'liq ricojlantirish usullari va vositalari haqida so'z yuritilgan. Qolaversa, nutqiy faoliyatni rivojlantirishning psixologik yondashvlari ham ko'rsatib o'tilgan.

Kalit so'zlar: logopediyada, nutq, eshitsh, rivojlanish, nutqni o'stirish, talaffuz.

Pedagogik fan sifatida logopediyada «nutqning to‘liq rivojlanmaganligi» tushunchasi, eshitish va intellekti normada bo‘lgan bolalarda barcha nutq kamponentlarining shakllanishi buzilishi bilan xarakterlanuvchi nutq kamchiligiga nisbatan qo‘llaniladi. Nutqning to‘liq rivojlanmaganligida nutqning kechroq paydo bo‘lishi, lug‘atning kambag‘alligi, agrammatizm, talaffuz kamchiliklari kuzatiladi. Nutqning to‘liq rivojlanmaganligi tushunchasi bola nutqi rivojlanishining aniq holatidan kelib chiqqan holda, o‘zining etilogiyasi bo‘yicha nutq rivojlanmaganligining turli xil ko‘rinishlariga yagona pedagogik yondashuv imkoniyati haqidagi ilg‘or nuqtai nazarga asoslanadi. Nutqning to‘liq rivojlanmaganligi termini nutq rivojlanishi buzilishiga g‘oyat chuqur yondashuvni ifodalaydi va uni tahlil qilish pedagog zimmasidadir. Bunday yondoshuv mutaxassisdan katta umumbiologik va tibbiy malakani talab qiluvchi, nuqson tuzilishini patogenetik jihatdan tahlil qilishni talab qilmaydi.

1. Kichik yoshdagi bolalar nutqini o‘stirish vazifalari. Uch-besh yoshli bolalarda kattalarning mehriga, ularning tushunishiga va u bilan muloqot qilishiga ehtiyoj saqlanib qoladi. Kattalarga nisbatan ishonchga asoslangan muloqot va uning emotsional ahvolini (quvonch, zavq-shavq, qayg‘u, xotirjamlik, jahldorlik va h.k.) his qilishga, kayfiyat o‘zgarganligi sabablarini tushunishga qodirlik rivojlanadi. Bola tengdoshiga eng oddiy talablar, iltimoslar bilan murojaat qiladi va tengdoshining harakatiga baho beradi. Besh yoshli bolalar tengdoshlarining hadeb u yoki bu narsani so‘rab, jonga tegishini salbiy baholaydi. Besh yoshga kelib, tengdoshlari bilan muloqotga va ular bilan bolalar jamiyatini vujudga keltiradigan birgalikdagi o‘yinlarga bo‘lgan ehtiyoj keskin ortadi. Bola hayotining beshinchi yiliga kelib, u o‘z tengdoshlari o‘rtasida o‘z o‘rnini anglay boshlaydi. Kommunikativ qo‘nikma rivojlanadi:bola salomlashadi va xayrlashadi, do‘stini ismini aytib chaqiradi, to‘rt-besh yoshlarga kelib – sherigini u o‘ynayotgan rol nomi bilan chaqiradi («hoy,

(cc) BY

shofyor, arqon g‘ildirakning tagiga tushib ketdi»). Kattalar va tengdoshlar bilan muloqot qilish bolaga o‘zining «men»ini anglash imkonini

Uch yashar bola nutqini rivojlantirishga oid vazifalar:

- bolaning imkon doirasi va undan tashqaridagi nutq vositalari bilan faol muloqotga kirishishi, kattalarning savol va takliflariga javob berishi, o‘z istak xohishlari, hissiyotlari, fikrlarini ifoda qilgan holda tashabbus ko‘rsatib fikr bildirishga intilishini qo‘llab-quvvatlang;

- tengdoshlari ishlariga qiziqishi, o‘z taassurotlarini ular bilan o‘rtoqlashishni istashi, o‘yin harakatlari, ro‘y berayotgan hodisaga munosabatini nutq bilan ifodalashga qiziqishini rag‘batlantiring;

- bolangizning lug‘at zahirasini kishilar, o‘simliklar, oziq-ovqatlar, kiyim-boshlar, mebellar, uy hayvonlari, o‘yinchoqlar, narsa-buyum qismlari (ko‘ylak yengi, cho‘ntaklari va yoqasi; mashina eshigi va g‘ildiragi kabilar) nomlari bilan boyitib boring. Gapda so‘zlarni bir-biriga to‘g‘ri bog‘lashni (masalan, «Uyda ketdi» emas, «uyga ketdi», «Kecha boraman» emas, «Bugun boraman») o‘rgatishga alohida e’tibor bering;

- bolalarni unli va undosh tovushlarni to‘g‘ri talaff qilishga o‘rgating.

2. Kichik yoshdagi bolalar nutqini o‘stirishning metodik masalalari. Bolaning kattalar va tengdoshlari bilan muloqoti to‘laqonli ijtimoiy rivojlanishning muhim shartidir. Shundan kelib chiqqan holda, bolada muloqotga intilish, muloqot bo‘yicha sheriklarining talabiga javob berish, ijtimoiy jihatdan o‘zini tutishga moslashuvchanlik va xushmuomalalilik kabi xislatlarni tarbiyalamoq zarur. Kattalar (ota-onalar, pedagoglar) shuni tushunishlari lozimki, qator holatlarda salbiy muloqot tajribasi bolani biron-bir harakatga undamaydi, balki bolani insoniy munosabatlar olamida o‘zini ko‘rsatishdan «aynitadi», himoya mexanizmlari – o‘zi bilan insoniy olam o‘rtasidagi «devor», atrofdagi olamni «ko‘rmaslik» paydo bo‘lishiga olib kelishi mumkin: bola odamlar haqidagi savollarga javob bermaydi, suratlarda odamlarni «ko‘rmaydi», odamlar va hayvonlarni tasvirlovchi o‘yinchoqlar bilan o‘ynamaydi. Muloqotdan faol bosh tortayotgan bolaning dunyosiga qo‘pol aralashish salbiy oqibatlarga va tajovuzga olib keladi. Salbiy kechinmalar cho‘qqisida o‘ziga nisbatan tajovuz tug‘uladi. Bolaga oilada va maktabgacha ta’lim muassasasida psixologik jihatdan qulay bo‘lishi, uning kattalar va tengdoshlari o‘rtasida emotsional jihatdan qulay muhit yaratish, ular bilan o‘zaro munosabatlardan quvonch va zavq olishlari uchun quyidagilar zarur:

- bolaga kattalar va tengdoshlarining turli emotsional holatdagi hissiyotlari va kechinmalari olamini ochib berish;

- bolaning boshqa bolalar bilan ishongan holatda muloqot qilishi uchun sharoit yaratish;

(cc) BY

- quvonchli, qayg‘uli, xotirjam, emotsional holatini ko‘rish va tushunishga bo‘lgan intilishni rivojlantirish;

- o‘zini tutib turish va g‘azab, qo‘rquv, jahl hislarini ijtimoiy jihatdan maqbul shaklda namoyon qilishni rivojlantirish (boshqa bolani turtmaslik, urmaslik, o‘yinchoqni qo‘ldan tortib olmaslik va h.k.);

- jamiyatda qabul qilingan muloqot usullaridan foydalanish ko‘nikmasini tarbiyalash: ochiq chehra bilan salomlashish va xayrlashish, o‘z iltimos va takliflarini xushmuomalalik bilan bildirish; yordam berganlik, mehmon qilganlik uchun, o‘yinchoqni berib turganlik uchun minnatdorchilik izhor qilish; o‘rtog‘ining iltimosiga xushmuomalalilik bilan javob qaytarish; javobini xotirjamlik bilan tinglash; o‘rtog‘ini xafa qilmaydigan ohangda o‘z noroziligini izhor qilish.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. G’aybullayev N. R. “Barkamollik - taraqqiyot kaliti”. - T.: “O’qituvchi”, 2000-y, 191 bet.

2. Sattor Mahmud. “O’zbek udumlari”. - T., “Fan”, 2005-yil.

3. Hasanboyeva O. “Kuni uzaytirilgan guruhlarga tarbiyaviy ishlar”, Qo’llanma. - T.: “O’qituvchi” ,1994., 123-b.

ENCOURAGING TEENAGERS TO IMPROVE SPEAKING SKILLS THROUGH GAMES

Boboyeva Muazzam Narimonovna
Otaboyeva Xurshida Saidali qizi
NamSU

Abstract: Students feel inhibited with activities that involve oral interaction mainly because they are afraid of criticism and jokes what they have said. They feel better, free and confident when they are encouraged to participate in oral tasks, especially during games. They show collaboration, solidarity and interaction by being relaxed and happy at the time they have to perform in small groups.

Keywords: reasons for teaching speaking, oral communication, games, motivation, teenagers.

There are three main reasons for getting students to speak in the classroom. Firstly, speaking activities provide rehearsal opportunities – chances to practice real-life speaking in the safety of the classroom. Secondly, speaking tasks in which students try to use any or all the language they know provide feedback for both teacher and students. Everyone can see how well they are doing: both how successful they are, and also what language problems they are experiencing. And finally, the more students have opportunities to activate the various elements of language they have stored in their brains, the more automatic their use of these elements become. As a result, students gradually become autonomous language users. This means that they will be able to use words and phrases fluently without very much conscious thoughts.

Good speaking activities can and should be extremely engaging for students. If they are participating fully – and if the teacher has set up the activity properly and can then give sympathetic and useful feedback - they will get tremendous satisfaction from it. Every language has two kinds of skills. The first one is the receptive skill which involves two aspects: understanding and reading; and the second one is the productive skill, which involves writing and speaking. Bygate (1987) stated that "speaking is a skill which deserves attention as much as the literary skills in both native and foreign languages". When students speak in a confident and comfortable way, they can interact better in real daily situations. Because of this, the purpose of the lesson is to encourage the development of fluency in spoken English. It`s even for students with elementary English language abilities. Speaking fluently, of course, involves speaking easily and appropriately with others. To develop speaking skills, it is not necessary to concentrate on particular aspects such as the differences between

(cc) BY

key sound with basic stress forms and intonation patterns or to master grammatical items. The main idea should be to focus on those general oral items to communicate in a foreign language. Therefore, the idea is to invite the students to talk each other by using games as the main strategy. Being in a classroomlearning a language is essentially a social experience and should be memorable. In part, this is because of the relationship forged during a time of being and learning together. In fluency work, our aim is to make learners less conscious of their vulnerability in the target language by challenging them to become interested in participating. As teenagers feel afraid of speaking during classes, we consider games as the best motivation to help them speak in an appropriate atmosphere. The games also provide them with opportunities for free expression. Games and fun activities have always been one of everybody`s favorite things to do in a class, both for teachers and students.

Certainly, games can be related to language learning. Language games can add fun and variety to conversation sessions if participants are fond of games. In addition, games are especially refreshing after grammar activities. Also a game is a wonderful activity to break the routine of classroom drills by providing relaxation while remaining within the framework of language learning. A game can in fact be stimulating and entertaining. For the development of speaking, following games can be provided during the lesson:

* *Picture games:* Most of these games involve the learners in the relative free use of all language at their command. They involve comparing and contrasting pictures, considering differences and similarities and possible relations between pictures.

* *Psychology games*: These games let us work with the human mind and sense. They involve telepathy, visual perception, characters, imagination and memory. They also encourage the students` concentration and language use.

* *Magic tricks*: Language can sometimes be exemplified in a concise and memorable way through a magic trick. These tricks always attract attention and invite comments.

* *Sound games*: Sound effects can create in the listeners an impression of people, places and actions. There is a demand for the listeners to contribute through imagination. This inevitably leads to individual interpretations and interactions as well as the need to exchange points of view and to express ideas and opinions.

* *Story games*: These games provide a framework for learners to speak as well as write stories and share them with classmates.

* *Memory games*: These games measure the players` ability to remember different events which, in turn, leads to discussion, in which opinions and information are exchanged.

(cc) BY

* *Caring and Sharing games*: These games pretend to encourage students to trust and get interested in others. They have the participants share personal feelings and experiences with other class member.

* *Guessing and Speculating games*: In these games someone knows something and the others must find out what it is. There are many games and variations based on this simple idea.

In conclusion I say that the class is focused on encouraging teenagers to improve speaking skills through games by taking account that the students don't speak fluently or freely because they feel afraid of their partners` jokes. Besides, many of them are very shy and nervous about expressing themselves in front of the class. To avoid students` difficulties related to the speaking skills, some of the mentioned above games can be chosen during the lesson.

References

1. Ariza, E. (2001). Interacting in English through games.
2. PROFILE, Issues in Teachers' Professional Development, 2, 6-8.
3. Bygate, M. (1987). Speaking. Oxford: Oxford University press
4. Game. (1994). In Webster's New Dictionary. NY: Sales Books.
5. Game. (1987). In Collins COBUILD English Language

(cc) BY

ONA TILI O‘QITISH METODIKASI

Badalova Odina
Mo’ydinova Shohista
Namangan tuman, 30-maktab

Annotatsiya: Ushbu maqolada ta’limda ona tili fanini o’qitish metodikasi hamda, uni maktablarda o’qitish usullari yoritib o’tilgan.

Kalit so’zlar: Ona tili, ta’lim, metodika, til vositalari, bilim, o’qitish.

Mustaqil O‘zbekistonning ravnaqi uchun olib borilayotgan iqtisodiyijtimoiy, madaniy-ma’naviy sohalardagi keng ko‘lamli ishlar, jamiyat taraqqiyotini ta’minlash, uzluksiz ta’lim tizimini joriy etish, shuningdek, mustaqil fikr egasi, erkin va ijodkor shaxsni tarbiyalab voyaga yetkazishda alohida ahamiyat kasb etmoqda. O‘zbekiston Respublikasining «Ta’lim to‘g‘risida»gi Qonuni va «Kadrlar tayyorlash Milliy dasturi» ta’limning barcha bo‘g‘inlarida ona tili o‘qitishni ham tashkiliy, ham mazmuniy jihatdan qayta ko‘rib chiqishni taqozo etadi. O‘zbekiston Respublikasining «Ta’lim to‘g‘risida»gi Qonunida ta’lim sohasidagi davlat siyosatining asosiy prinsiplari belgilangan bo‘lib, unda ta’lim va tarbiyaning insonparvar, demokratik xarakterda ekanligi; ta’limning uzluksizligi va izchilligi; umumiy o‘rta, shuningdek, o‘rta maxsus, kasb - hunar ta’limining majburiyligi; ta’lim tizimining dunyoviy xarakterda ekanligi; davlat ta’lim standartlari (DTS) doirasida ta’lim olishning hamma uchun ochiqligi; ta’lim dasturlarini tanlashda yagona va tabaqalashtirilgan yondashuv; bilimli bo‘lish va iste’dodni rag‘batlantirish; ta’lim tizimida davlat va jamoat boshqaruvini uyg‘unlashtirish o‘z ifodasini topgan.

Maktabda ona tilining o‘qitilishi «Ta’lim to‘g‘risida»gi Qonunda belgilangan ana shu prinsiplarga tayanadi. Modomiki, maktab ta’limida ona tili eng asosiy va yetakchi o‘quv fanlaridan biri ekan, oliy ta’limning bakalavr tizimida «Ona tili o‘qitish metodikasi» ham xuddi shunday mavqega ega. Har bir avlod oldida insoniyat yaratgan jamiki boyliklarni, bilimlarni o‘rganish, o‘zlashtirish va rivojlantirish vazifasi turadi. Hayot taraqqiyoti va jamiyat rivojini shusiz tasavvur qilib bo‘lmaydi. Bu vazifani amalga oshirishning birdan-bir yo‘li ta’lim tizimini tinmay takomillashtirib borish orqali yosh avlodni ilm-fan asoslari bilan chuqur qurollantirishdir. O‘quvchi va talabalarni ona tili darslarida mustaqil, ijodiy fikrlashga o‘rgatish, ular ongida ma’naviy-ma’rifiy inqilob hosil qilishga intilish lozim. Shuning uchun yangi dastur va darsliklarda grammatik qoidalarni yodlatishdan voz kechish, ijodiy tafakkur tarzini shakllantirish, dars va mashg‘ulotlarni o‘quvchi va talabalarning nutqiy malakasini yuzaga keltirishga qaratish maqsad qilib olindi. Til o‘qitishda til va nutq hodisalarining farqiga yetmaslik ko‘pgina chalkashliklarni

(cc) BY

keltirib chiqarmoqda. Til va nutq tushunchalarini bir-biridan ilmiy asosda farqlash uni o‘qitish metodikasi uchun katta ahamiyat kasb etadi. Chunki til birliklarining grammatik belgilarini, birikuvini va vazifasini bilishning o‘zi mazkur tildagi nutqni egallash uchun yetarli emas. Asosiy maqsad tilning grammatik qurilishi asosida nutq faoliyatini egallash bo‘lganligi sababli, mashg‘ulot materiallarini tanlash, darslarni tashkil etish ishlari o‘quvchi va talabaning nutqini shakllantirish va rivojlantirishga qaratilishi lozim.

Shuning uchun til ma’ruza orqali emas, balki nutq ko‘rinishlarini tahlil qilish, so‘z birikmasi va gap modellarini o‘zlashtirish, esda saqlash orqali o‘rganiladi.

Hozirgi dolzarb masalalardan biri o‘zbek tilining kasb-hunar, ilmfan va texnika tili sifatidagi lisoniy asosini kengaytirish, atamalariniboyitishdir. Uzoq yillar bu soha chetda qolib keldi. Keyingi yillarda bu sohada burilish yuz berdi: tilimizning kasb-hunar va ilmiy-texnika tili va atamalarida katta o‘zgarishlar sodir bo‘ldi. Adabiy tilimizdagi mazkur yangilik va o‘zgarishlarning asoslarini o‘quvchi to‘g‘ri anglashni maqsad qilib, unga dastur va darsliklarda alohida o‘rinlar ajratiladi. «Ona tili» darslarida uzundan-uzoq, murakkab Grammatik qoidalarni, «O‘zbek adabiyoti» darslarida ijodkor hayotidagi o‘tkinchi sana va voqealarni yodlashga majbur qilmasdan, balki ona tilida sof so‘zlash, o‘z fikrini to‘g‘ri ifodalay olish, mustaqil fikrlash, badiiy asarni ifodali o‘qish, uning ruhini his qilish, badiiy san’atidan lazzatlanish, so‘zdan zavqlanish ruhida ta’lim bermoq kerak. Ona tili va adabiyot o‘qitishdan kutilgan pirovard natija – shu! Shunday qilib, ona tili o‘qitishning samarali bo‘lishi ko‘p jihatdan uni adabiyot bilan bog‘lab olib borishga bog‘liq, yoki aksincha. Aslida, ona tili, adabiyot darslarida ham o‘rganiladi. Masalan, badiiy asarning tilini tahlil etish davomida ba’zi grammatik shakllarning uslubiy ahamiyati, sinonimlarning nutqda tutgan o‘rni izohlanadi va hokazo; o‘quvchi va talabalar tilning turli ifoda vositalari bilan tanishib boradilar. Badiiy asar tili bo‘yicha muayyan bir izchillikda olib boriladigan ishlar o‘quvchi va talabalarning so‘z boyligini oshiradi va nutqini o‘stiradi. Adabiy asarning tasviriy vositalari bo‘yicha sinfda va undan tashqari bajarilgan ishlar natijasida o‘quvchi va talabalar so‘z haqida, uning turli nutq uslubidagi o‘rni haqida kengroq tushunchaga ega bo‘la boradilar. Xilma-xil ifoda jilolari tilning estetik ta’siri va ahamiyatini chuqurroq anglashga yordam beradi. Ona tili o‘rta maktab, akademik litseylar va kasbhunar kollejlarida o‘rganiladigan barcha fanlarni puxta o‘zlashtirish uchun muhim «kalit» sanaladi. Til vositasida o‘quvchi va talaba boshqa fanlarni o‘rganadi. Barcha fanlar yuzasidan fikrni yozma va og‘zaki ravishda bayon qilish orqali u o‘z ona tilini ham mukammal o‘rganib boradi.

Xulasa sifatida shuni aytish mumkinki, «Ona tili o‘qitish metodikasi» pedagogik sikldagi fanlardan biri bo‘lib, u didaktika bilan uzviy bog‘langan va xususiy didaktika sikldagi fanlardan biri sanaladi. Chunki umumiy didaktikaning barcha masalalari bevosita xususiy didaktika, shu jumladan, ona tili ta’limi bilan bevosita aloqadordir.

(cc) BY

Ta’limning umumdidaktik asoslaridan xabardor bo‘lgan talaba «Ona tili o‘qitish metodikasi» fanini osonlik bilan o‘zlashtiradi. «Ona tili o‘qitish metodikasi» o‘ziga xos mustaqil fan sanaladi. Chunki bu fan maktabda ona tili «Nima uchun o‘qitiladi?», «Nega shunday o‘qitiladi?», «Nima o‘qitiladi?», «Qanday o‘qitiladi?», «Onatili ta’limi qanday tashkiliy shakllar vositasida amalga oshiriladi?» degan savollarga javob izlaydi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Karimov I. Barkamol avlod orzusi Toshkent, “Sharq” 1999.
2. G‘ulomov A. B.Qobilov. Nutq o‘stirish mashg‘ulotlari. Toshkent, “O‘qituvchi”,1995.
3. To‘xliev B, M.Shamsieva, T.Ziyodova. O‘zbek tili o‘qitish metodikasi. Toshkent, “Yangi asr avlodi”, 2006.
4. G‘ulomova X. va boshqalar.Ona tili darslari. Toshkent “O‘qituvchi”2003.
5. Saidaxmedov N. Yangi pedagogik texnologiyalar. Toshkent, 2003.

(cc) BY

THE PRACTICAL IMPORTANCE OF STUDENTS' CREATIVE SPEECH SKILLS

Rakhimova Shakhnoza Pulatovna
Uzbekistan State World Languages University

Abstract: This article discusses the practical importance of mastering students' written speaking skills.

Keywords: written speech, skills, competencies, foreign language, technology, development, younger generation, teaching, quality, content.

Аннотация: В этой статье обсуждается практическая важность овладения учащимися навыками письменной речи.

Ключевые слова: письменная речь, навыки, компетенции, иностранный язык, технологии, развитие, подрастающее поколение, обучение, качество, содержание.

Teaching foreign languages to the younger generation through the introduction of advanced methods using modern pedagogical and information and communication technologies, free communication in these languages, not only the acquisition of broad knowledge and professional skills in the education system The training of specialists who can do this, and on this basis, their extensive use of the achievements of world civilization, will create great opportunities for them to acquire enormous intellectual wealth.

The integration of our country into the world community, the development of science and technology and the competitiveness of the younger generation in a multicultural world require a perfect command of several foreign languages, which is an international priority in the education system of the Republic of Uzbekistan. The document of the Council of Europe "Pan-European competencies in foreign language acquisition: learning, teaching, assessment" is one of the universally recognized international standards. Taking into account some parts of this document, new decisions and reforms on foreign language learning are being implemented in the system of continuing education of the Republic of Uzbekistan, and new State educational standards and curricula have been developed.

For several years, the teaching of foreign languages in secondary schools of our country has been organized from the first grade, and it opens the door to great opportunities for young people. They can go to any country to study or work. They share their experience and contribute to the development of our country. It is also advisable to add. Why shouldn't we study when we have such opportunities in our

(cc) BY

country? Why shouldn’t we take advantage of the opportunities? Learning a foreign language is like knowing another world.

By studying the language of all developed countries, studying their political and economic reforms, we can learn the best qualities and thus contribute to the development of our country. When learning a foreign language, it is important to be fluent in both spoken and written language. Because there are times when you can't express yourself fully. Then a written speech will help you.

The influence of written speech is stronger than that of oral speech. We can try this: Take a piece of paper and write something like, "You're so beautiful today" or "You're so open today," and then tell someone orally what you've written before. try, and then give the paper. Watch the change in his face as you read the paper, and you'll be convinced. Do you see why we need to study writing? In addition, learning to read and write a foreign language is the basis for quick and perfect learning.

As mentioned above, written speech is the expression of language through text. Written speech is a system of written symbols or images adopted in a particular language and used to communicate between people. Written speech is the true beginning of the cultural development of human society, one of the most important factors in the process of long and complex evolution of mankind. Written speech allows us to know our history perfectly, to understand it more clearly.

In addition, we will be able to expand and strengthen our relationship through written communication. Again, the unification of peoples as a state expands and complicates the scope of verbal communication; trade expands, military, political and other agreements are concluded with other nations and states; laws emerge and become stronger; religious views and various other forms of ideology are formed, and the need for peoples to know their own history increases. In this context, written speech becomes a necessity. Language is inextricably linked with writing. It is not possible to learn a language without learning the script of that language, or vice versa, without knowing the language to which the script belongs.

So, if we want to learn a foreign language and get to know the world through it, we have to learn the spelling of the language we want to learn. The creation of the record has given us so many opportunities. Most importantly, it has allowed us to pass our history from generation to generation. It also allowed us to say our words and gestures, which are difficult to say to our loved ones.

The breadth and power of writing have long been known. When writing first appeared, people who began to feel its potential interpreted it as "writing magic," meaning "writing has magical powers." Before it took its present form, I think writing has come a long and arduous way in history and has truly magical power. You can see proof of this when you read a letter from someone.

(cc) BY

So learning to read is important in our lives. So, let's explore new worlds for ourselves, taking advantage of the opportunities created in our independent country, that is, learning a foreign language is like exploring another world. By studying the life and way of life of the countries of the world and reflecting their best qualities, we will be able to contribute to the further development of our country.

References

1. State educational standards of the system of continuing education of the Republic of Uzbekistan 1.0. 1998; 1.1. 1992; 11.57; 2008.

2. Nizomiddin Mahmudov "A brief dictionary of the history of writing" (reference) 1990 Tashkent;

(cc) BY

BOSHLANG'ICH SINF FANLARINI O'ZARO INTEGRATSIYALASHTIRIB O'QITISHNING AHAMIYATI

Roziqova Dilorom Ramazonovna
Roziqova Munira Pardayevna
Navoiy viloyati, Qiziltepa tumani, 26-maktab

Annotatsiya: Ushbu maqolada umumta'lim maktablarining boshlang'ich snif o'quvchilarini integratsiyalashtirilgan o'qitish va uning o'ziga xos xusiyatlari haqida so'z yurutilgan.

Kalit sozlar: Integratsiya, kristallografiya, konstruksiyalash, mikroolam, emotsional, axloqiy-estetik.

Boshlang'ich maktab ta'Iim-tarbiyasini integratsiyalash muammosi nazariya uchun ham, amaliyot uchun ham muhim va dolzarbdir. Boshlang'ich ta'limni integratsiyalish masalasiga keyingi paytda bir qancha yondashishlar bo'ldi: darsni ikki fan o'qituvchisi olib borishi yoki ikki fanni bir darsga birlashtirib, uni bir o'qituvchi tomonidan o'tilishidan to integratsiyalangan kurslar taslikil etish, boshlang'ich ta'lim mazmunini tubdan o'z-gartirishgacha. Bunga maktab ham, didaktika va metodika ham tayyor emas.

Hozirgi kunda asosini tabiatshunoslik bo'yicha bilimlar tashkil etuvchi integratsiyalangan kurs yaratish muammosi dolzarb bo'lib turibdi. Bular boshqa turdagi bilimlarni jipslashtiruvchi asosiy vazifani o'z zimmasiga oladi. Bunday yondashish anchadan beri ma'lum va chet el maktablari tajribasida hal etilgan. Bunda so'z faqat sinflarda emas, balki umumiy ta'limning o'rta va tugallovchi bo'g'inlarida ham bir qator fanlarning mazmunini integratsiyalash ustida bormoqda. Bu integratsiyalangan fanga tabiat va jamiyatnuig birligini tushunish uchun zarur bo'lgan bir qator ijtimoiy-iqtisodiy, axloqiy-estetik g'oya va tushunchalarni kiritish ko'zda tutilgan.

Keyingi paytda maktab ta'limini integratsiyalash to'g'risida ko'p so'z yuritilmoqda. Olimlar va amaliyotchi o'qituvchilar bolalarda qanday qilib dunyo to'g'risida yaxlit tushuncha hosil qihsh va turli fanlar bo'yicha bilimlarni yaqinlashtirish uchun bir butun dasturni tuzish to'g'risida bosh qotirishyapti. Bir-biriga yaqin bo'lgan fanlarni birlashtiruvchi kurslar tashkil etish harakatlari bo'lmoqda. Masalan, matematika va konstruksiyalash, tasviriy san'at va badiiy mehnat. Bu kurslarning samaradorligi to'g'risida xorijlik pedagoglarning ko'p yillik ishlari natijalari bo'yicha baholash mumkin. Zero, integratsiyalangan kurslar chet el maktablari uchun odatiy holga aylangan.

Chet el tajribasi bilan tanishish shuni ko'rsatdiki, tabiat va jamiyat haqidagi bilimlarni rivojlantirish uchun asos bo'luvchi integratsiyalangan fanlar ko'pgina

(cc) BY

mamlakatlarning o'quv dasturlariga kiritilgan. Bu ekologik yo'nalishiga ega bo'lgan integratsiyalangan fanlar jahon hamjamiyatida o'quvchilarda atrof-muhitga javobgarlikni shakllantirishning asosiy vositasi ekanligi to'g'risida xabar beradi.

Hozirgi kunda integratsiyaning bir necha usullari qo'llaniladi. Birinchisi, bir nechta fanlarni bir fanga birlashtirish. Shu masalaga 1988-yilda chop etilgan xalqaro pedagogik tajriba yakunlariga bag'ishlangan tadqiqot foydali manba ko'pgina xorijiy mamlakatlar boshlang'ich maktablarining o'ziga xos xususiyati inlegratsiyalangan kurslar bo'yicha ta'lim bo'lib qoldi. Kursning maqsadi bolani dunyo bilan suhbatga tortish, inson tabiat, jamiyat, ilm, san'at bilan suhbatlashishga faqat odamlar suhbatlashadigan til bilangina emas, hayvonlar, o'simliklar tili bilan, rassomlar, musiqachilar, olimlar foydalanadigan til bilan tanishtirishdir.

Kichik maktab o'quvchisiga fikr doirasi keng bo'lgan muloqot san'atining boshlang'ich savodini egallashda yordam berish muhimdir. Bu savod o'zida odamlar bilan muloqotdan tortib (tengdoshlar, katta yoshdagilar, kichik yoshdagilar) o'z-o'zi bilan muloqotdan to atrof-muhitdagi hodisalar bilan muloqotni qamrab oladi.

Kursning maqsadidan yana biri — o'zi ishlayotgan olam haqida narsa va hodisalar orasidagi bog'liqlik, o'zaro yordam, moddiy va madaniyatning turli-tumanligi xususida keng va eng asosiysi, insonning ichki (ma'naviy) va ijtimoiy dunyosi, olamda hukm suruvchi qonunlar (tabiiy, ilmiy, tarixiy, axloqiy) haqida tushuncha berish. Asosiy urg'u faqat ma'lum bilimlarni egallashgina emas, balki tasvirli fikrlashni rivojlantirishga beriladi. Olamning uimimiy ko'rinishi tovushlar, tasvirlar, ranglar orqali tanishtiriladi, bola esa ham dunyoni, ham o'zini o'rganuvchi, tekshiruvchi o'rniga qo'yadi. Bunda kurs ta'limi kichik maktab o'quvchilarining parallel ravishda asosiy fanlarni o'rganishlari hamda o'rta maktab ta'limida qulay sharoitlar yaratilishga xizmat qiladi.

Kursning tuzilishi qanday? Kursning integrativligi uning tuzilishiga xos xususiyatlarni belgilab beradi. Yil uchun umumiy bo'lgan bir mavzu, har chorakning asosiy mavzusida o'z rivojini topadi. Shunday qilib, kurs asosiga qo'yilgan g'oyalar (flkrlar)ning gorizontal harakati amalga oshiriladi. Xuddi shu yo'l bilan vertikal harakat ham amalga oshiriladi (sinfdan sinfga), bunda bir mavzu bolaning o'sishiga qarab, murakkablashib boradi. Integrativlik insonning olam bilan o'zaro aloqalarida aks etuvchi mavzularga kiritilgan: bola idrokida noma'lum bo'lgan uzoq olam bilan (kosmos, yulduzlar, yer kurrasi, katta bo'shliqlar va vaqt qadri). Yaqin olam (mikroolam, uy oldidagi hayvonlar va o'simlik dunyosi, ona-Vatan tabiati va boshqa mamlakatlar tabiati). Insonlar olami bilan (turli mamlakatlar va madaniyatlar, sivilizatsiya markazlari, insonning inson va jamiyat bilan munosabatlari, insonning ichki dunyosi); madaniy dunyosi bilan (xalq ijodi, rassom va olimlar ijodi, ma'naviy qadriyatlarni saqlovchi odamlarning ishlari).

(cc) BY

Shu olamlar ichra sayohatning mavjudlik qonuniyatlari, tillarning o'ziga xos xususiyatlarini ochish — kurs tizimining asosiy mantiqidir. Kurs oddiylikdan murakkablikka, bilishdan ilmga, tartibsizlikdan uyg'unlikka, chaqqonlikdan mohirlikka va ijodga bo'lgan harakatni taklif qiladi. Bola dunyo yaralishining «g'ishtchalari» bilan tanishadi, olamning boshlanishga, insonning yerda paydo bo'lishiga murojaat qiladi. So'zlar, sonlar siri, yashil barg, qadimiy afsonalar jumboqlarini ochish yuzasidan flkrlaydi, o'quvchi makon va zamon bo'ylab sayohatga otlanadi. Shunday qilib, bola har kuni ochishi kerak bo'lgan olamning go'zalligi va turli-tumanligini his qiladi.

Murakkab dunyoqarashlar ilmiy, badiiy g'oyalar bola tushunishi uchun qulay, tasvirli mavzularda o'z aksini topgan, ular yil mundarijasini tuzishga imkon beradi. Bir tartibga solingan tizim shu kursning o'ziga xos xususiyatidir. Bunday o'yinlarga yondashish 6-10 yoshdan boshlanadi. Bu hol ularni turli o'yin orqali murakkab bilim orttirish, badiiy, axloqiy masalalarni hal qilishga yordam beradi.

Yil va chorak mundarijasiga turli ertak qahramonlari («Zumrad va Qimmat», «To'g'ri va egri», «Bo'ri bilan tulki», «Tulki bilan turna», «Kichik shahzoda», «Karlson», va boshq.)ni kiritilishi ham shu maqsadga xizmat qiladi. Ular mavzudan mavzuga yetaklab, yangi narsalarni bilib olishga yordam beradi.

Sinfda shaxsga moslangan yo'nalishga ega faqatgina sinf yoki guruhga emas, har bir bolaga ahamiyat beriladigan qilib ishni tashkil etish nazarda tutiladi. Bunda uning shaxsiy fazilatlari, qobiliyatlari alohida ko'rsatiladi, qiziqishlari hisobga olinadi. Shu maqsadda «O'z yulduzingni yoq», «Guldastada sening guling», «Sen sevgan kitob» kabi o'yinlardan foydalanish mumkin. O'yin davomida diqqat-e'tibor birgina bolaga qaratiladi (masalan, tug'ilgan kuni munosabati bilan osmonda yangi yoritilgan yulduz uning nomi bilan ataladi yoki katta guldasta bayram egasiga yoqadigan qilib boyitiladi).

Kichik maktab yoshidagi o'quvchilarning qiziqish va qobiliyallariga moslashish ularning badiiy faolligini rivojlantirishni ta’minlaydi. Shu munosabat bilan bolalarning she'r va hikoyaInr yozish, yangi raqs o'ylab topish, shirin taom pishirish, biron asbob yaratish, o'simliklardan shakllar yaratish kabi mustaqil ijodiyotning turli yo'llari bilan rag'batlantirib borish taqozo etiladi.

Emotsional tomonlarni rivojlantirishga katta ahamiyat beriladi. Mashg'ulotlar bolalarda ko'rish va eshitish, materiallar sifatini ushlab ko'rib, ajrata bilish qobiliyati, sezish tuyg’usini (hid va ta'mni ajrata olish) rivojlantirishga yordam beradi. Ovchilar», «Hayvonlar», «Izquvarlar»ni o'ynash bolalarga faqat umumiy bilimlarga ega bo'lish, masalalarni mantiqan hal eta olishgina emas, insonga berilgan barcha his-tuyg'ular ham muhim ekanligini ko'rsatib beradi. Ularni rivojlantirish o'ta nozik tuyg'ularning shakllanish yo'lidir. Bunga yorqin tasvirlarga, san'at asarlari, tabiat bilan zavqlanishga murojaat qilish orqali erishish mumkin.

(cc) BY

Bolalarda salbiy, xunuk, yomon narsalarga ham emotsional nnmosabatni rivojlantirish lozim. Bunga ertaklar o'qish, turli sahna ko'rinishlari qo'yish yordam beradi. Bolaning his-tuyg'ulari uning jismoniy rivojlanishi bilan bog'liq harakat qilishga, o'z holatini hatti harakatlari, imo-ishoralar, raqs orqali ko'rsatib berishga unkon beruvchi mashqlarni bajartirish lozim.

Dars o'tishdagi asosiy shart-sinfda zarur, mos muhitni varalish: polga gilam solish, partalar o'rniga qulay bo'lgan stol va slullar o'rnini almashtirish. Mashg'ulot jarayonida bolalar o'z yashash muhitlarini yaratishadi. Yil va chorak mavzusida «Devordagi suratlar», «Hayvonot va o'simliklar dunyosi» paydo bo'ladi. Bularni o'quvchilarning o'zlari o'ylab topishadi. Buning uchun turli badiiy va texnik vositalar, ma'lumot beruvchi nashrlar, ensiklopediyalar, xaritalardan foydalanish mumkin.

Ko'pincha vaqtni sinfdan va maktabdan tashqarida o'tkazish ko'zda tutiladi. Muzey va kutubxonalarda, xiyobon yoki ko'chalarda o'tiladigan darslar odatiy bo'lib qoladi.

Integratsiyalangan kurs ustidagi ishlar davom etadi. Tanlangan yo'l juda qiyin va mutlaqo shubhasiz emas. Murakkab muammolarni hal qilish lozim. Bolgariyalik olimlar tabiiy-ilmiy bilimlarni o'z ichiga olgan, 10 -12 yoshli bolalarga mo'ljallangan integratsiyalangan kurs yaratishdi. Shunday qilib, o'qish, yozish va og'zaki nutq «til san'ati»ga, tarix, geografiya, fuqaroshunoslik, jamiyatshunoslik, fizika, kimyo, biologiya, astronomiya, tabiatshunoslik va shu kabilarga birlashtirildi.

Integratsiyaning bunday usulidan to'liqsiz va to'liq o'rta maktablarda qo'llaniladi. AQSHdagi o'rta maktablarning yuqori sinflarida fizika, kimyo, geografiya, geologiya, kristallografiya, tuproqshunoslik va shu kabilarni o'z ichiga oluvchi «Yerni o'rganish» fani kiritilgan. Chexiya, Slovakiyada ham shunday umumlashtiruvchi integratsiyalangan «Fuqoro tarbiyasi» deb nomlangan kurs yuqori sinflarda kiritilgan.

Shunday qilib, bir qator mamlakatlar tajribalari ko'rsatishicha, integratsiyalangan kurslar qulay shakl bo'lib qoldi. Maktabda o'qitiladigan fanlarni bir butun tizimli ravishda o'qitish imkoniyati tug'ilganga o'xshaydi. Lekin shunday savol tug'iladi: bu kursni qanday o'qituvchi o'qitishi mumkin? Bunday kurslar yaratilishining o'zi yuqori malakali jamoani talab qiladi. Zero, uni o'qitish uchun yuqori malakagina emas, balki keng bilimdonlik kerak.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Abdullayeva B. Fanlararo aloqadorlikning metodologik-didaktik asoslari (ijtimoiy-gumanitar yo‘nalishdagi akademik litseylarda matematika o‘qitish misolida). Ped.f.dokt. ... diss. Toshkent. – 2006.

2. Abdullayev Yu.N. Xorijda oliy ta’lim: tajriba va taraqqiyot yo‘nalishlari.- Toshkent: "O‘zbekiston”, 1999.

(cc) BY

3. Abdullayeva Q., Safarova R., Bikboyeva N. Boshlang‘ich ta’lim kontsepsiyasi. // Boshlang‘ich ta’lim, 6-son. 1998.

4. Abduraxmonova N., O‘rinboeva L. Matematika. 2-sinf uchun darslik. Toshkent: O‘zbekiston. – 2012. 206 b.

5. Azizxo‘jayeva N.N. Pedagogik texnologiya va pedagogik mahorat.- 74 Toshkent: TDPU,

SHAXSNING IJTIMOIYLASHUVDA TASHQI MUHITNING ORNI

Absalomov Erkinboy Ulugbek o`g`li
Soliyev Shahzodbek Baxtiyor o`g`li
FarDU

Annotatsiya: Ushbu maqola indivitni shaxs sifatida ijtimoiy muhitga moslashishi va bu muhitdagi tutgan orni xaqida.

Kalit so'zlar: indivit, shaxs, muhit, ijtimoiylashuv, muhit, K.Markning F.Attor

Аннотация: Статья посвящена адаптации человека как личности к социальной среде и его роли в этой среде.

Ключевые слова: индивид, человек, среда, социализация, среда, Ф.Аттор К.Марка.

Abstract: This article is about the adaptation of the individual as a person to the social environment and his role in this environment.

Keywords: individual, person, environment, socialization, environment, K.Mark's F.Attor

"Kishilar ozligini bilishi uchun u ozining davlatini, mamlakatini bilmogi zarurdir, ana shundagina u ozini ana shu davlatining, jamiyatining, madaniyatining ajralmas tarkibiy qismi ekanligini anglab yetadi"

Platon

Hayotimiz mobaynida qanchalik biz komil inson darajasiga yetishga va doymo ozimizni ijtimoyi muhitga yaxshi qirralarimizni korsatishga urinamiz. Shu qatorda biz osib ulgayib yani individdan shaxsga qadam qoyar ekamiz biz koplab bosqich va yolarni bosib otishimizga togri keladi.

Bugungi kunda insonlar orasdagi muloqot ma`daniyati va ijtimoiy muxit madaniyatga moslashishni tatqiq etayotgan olimlar tobora kopayib kelmoqda. Bunga asosiy sabablarda bir sifatida insonlarn ongni tez suratlarda rivojlanib borayotgaligini olishimiz mumkun.

Shaxs shakilanish davrida shakilanar ekan, u avvolo ozi istiqomat qilayotgan ijtimoiy muxitga moslashishni talab etiladi. Aslida shaxsning ijtimoiylashu, muhitga moslashish nima?. Shaxsning ijtimoiylashuvi - bu jarayon individ tomonidan u shaxs bo'lib yetishadigan hayot uchun muhim bo'lgan psixologik sifatlar, bilim, ko'nikma va nutqni va ijtimoiy tajribalarni o'zlashtirishdir. Nutq tufayli o'z navbatida shaxs o'ziga tegishli va uni o'rab turgan odamlar bilan muloqot qiladi. Ijtimoiylashuv — bu individ tomonidan odamlar yaratgan taraqqiyotni anglashi, ijtimoiy hayot tajribalarini o'rganish, tabiiy mavjudlikdan ijtimoiy mavjudlikka o'tish, individdan shaxsga aylanishdir. Ijtimoiylashuv o'z ichiga ma'naviy hayot me'yorlari, insonlarning

(cc) BY

madaniy munosabatlari, odamlar ichidagi xulq me’yorlari, shuningdek, ijtimoiy rollar, faoliyat turlari, muloqot shakllarini oladi [2]. Chet el psixologi K.Markning so'zi bilan aytganda, “inson shaxsining mohiyati barcha ijtimoiy munosabatlar yig'indisidan iborat” ligiga etiroz bildirib bo'lmaydi. Shaxs ijtimoiy mavjudod bo'lish bilan birga, o'zida tabiiy, biologik tuzilish belgilarini saqlab qoladi.[3]

Bundan tashqari Orta Osiya mutafakri F.Attor, quyidagi fikrlari aynan ijtimoiy muhitning shaxsga tasiri masalasini oydinlashtirishga qaratilgan desak, xato bolmaydi. «Ko'zingni ochib qaragin, - dunyo xuddi qaynab turgan qozonday jo'shib-toshib turibdi, sen ham shu qozonning ichida qaynayapsan. Ostingda olov lovillab turibdi, shu sababli tinmay qaynab turibsan, dunyo bilan birga. Bu qudrat bor ekan, qaynash davom etadi. Ammo asosiy maqsad, bu qozonda pishib yetilish va jonni jonga qoshishdir. Shunda quduqdan qutulib chiqan bo'lasan, ilohiy saodatda o'zligingni qayta namoyon qilasan. Shunda kishi: «Makon va lomakon birlikda ko'rdim, jon va jismni uzviylikda ko'rdim», deya oladi bemalol».[3]

Allomaning ushbu qarashlarini tahlil qiladigan bo'lsak, inson ijtimoiy muhitsiz hech kim emas. U doimo xohlaydimi-yo'qmi, muhit bilan hamnafasdir. Asosiy maqsad esa «bu qozonda pishib yetilish va jonni jonga qo'shish», yani hayotdagi tarixiy o'zgarishlar davomida shakllanish hamda muhit talablari asosida o'zining shaxsiy individualligini namoyon qila olishdir.

Demak indivitlar shaxs sifatida shakilanishi uchun ijtimoyi muhitni orni juda kata ekaligini olishimiz mumkun ekan. Xulosa ornida shuni keltirish keraki Insonning intim faoliyati uning shaxsiy ishidir. Bu xususiyatlar □shaxs□ tushunchasining tor ma’nosini anglatadi. Biroq insonning kitob o‘qishi, mustaqil hunar egallashi, turmush qurishi, bola tarbiyalashi kabi intim ishlari ham ijtimoiy xarakter kasb etadi. Shaxsning ijtimoiy faoliyati bilan xususiy hayoti shu tufayli chambarchas bog‘liq[1]. Demak har qandey individ ijtimoyi muhit tasirda yetuk shaxs, komil inson bolib tarbiya topishi, oz qiziqishi va imkoniyatlarin yolga qoya olar ekan.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. СОЦИАЛЬНАЯ ПСИХОЛОГИЯ: Учебник для вузов // Автор: В.М.Каримова. - Т., 2012. - 190 с.

2. IJTIMOIY PSIXOLOGIYA: Darslik. Pedagogika oliygohlari talabalari uchun. Muallif: V.M.Karimova. — T.: 2007. — 176 b.

3. Ijtimoiy psixologiya: o'quv qolanma. N.Ismoilova, D.Abdullayeva; Ozbekiston Respublikasi Oliy va orta maxsus talim vazirligi. Toshkent: Ozbekiston faylasuflari milliy jamiyati nashriyoti, 2013 yil. 168 b.

(cc) BY

ЛИСОНИЙ ҚОЛИП ВА НУТҚИЙ ҲОСИЛА

Бобокалонов Рамазон Ражабович
boboramazon@mail.ru
Паризод Фарходова Нодиржон қизи
Бухоро Давлат Университети

Аннотация: мазкур мақолада систем-структур тилшунослик асосида лисоний қолип ва нутқий ҳосилаларнинг лингвопарадигматик хусусиятлари, фалсафий категориялар, тил ва нутқнинг дихотомик фарқланиши юзасидан илмий мушоҳада юритилган.

Калит сўзлар: систем-структур тилшунослик, лисоний қолип, ички структура, ташқи структура, элемент, дихотомия, ташкиллаштириш, бошқариш, назорат қилиш, система, структура, элемент, фалсафий категориялар, моҳият ва ҳодиса, мазмун ва шакл, сабаб ва оқибат, зарурият ва тасодиф, имконият ва воқелик, умумийлик ва хусусийлик, бутун ва қисм, структура

Аннотация: Данная статья представляет собой научное наблюдение на основе системно-структурной лингвистики по лингвопарадигматическим особенностям языковых основы и речевых продуктов, философским категориям, дихотомическим различиям языка и речи.

Ключевые слова: системно-структурная лингвистика, языковой паттерн, внутренняя структура, внешняя структура, элемент, дихотомия, организация, управление, контроль, система, структура, элемент, философские категории, сущность и явление, содержание и форма, причина и следствие, необходимость и случайность, случайность и реальность, общность и специфика, целое и часть, структура

Материк оламнинг бир бурчагида содир бўлган ҳодиса макон ва замонда бошқа бир бурчагида такрорланишини инкор этиб бўлмайди. Бу ҳолат тил ва жамият қонуниятлари учун ҳам меъёрий жараён ҳисобланади. Структур тилшунослик Европада туғилиб, Америкада ривож топди. Марказий Осиёга ҳам бу лингвистик оқим ўтган асрнинг 80-йилларидан бошлаб рус тилшунослиги орқали кириб улгурди.

Систем-структур тилшунослик тил ва нутқ ҳодисаларига яхлит бир бутунлик белгилар системасидан иборат ҳодиса сифатида қарайди, уларнинг мазмуни ва шакли ўртасидаги муносабатларнинг назарий асосларини такомиллаштириб, лисон//нутқ дихотомиясини тизимий алоқадорликда ўрганади. Унинг олдидаги мақсад ҳар қандай тилнинг амалий жиҳатдан ўрганилиши учун қулай шарт-шароит яратиш, нутқ имкониятларини амалий

(cc) BY

жихатдан ривожлантиришдан иборат. Бунинг учун ўрганилаётган тил энг аввал тизимга солиниб қаралади, бошқа тиллар билан қиёсланиб, қиёсий типологик хусусиятлари ойдинлаштириб олинади. Тил, жамият ва табиатдаги боғлиқлик диалектик қонуниятлар асосида қараб чиқилади ва тизим қоидаларга бўйсундирилади. Лексик, морфологик ва синтактик сатҳлар яхлит тизим остида тадқиқ этилади.

Билиш назариясига мувофиқ буларни алоҳида-алоҳида аниқлаштириб олишимиз муҳимдир. Тизим, яъни *Система, структура, элемент* фалсафанинг муҳим категорияларидан бўлиб ҳисобланади. Система – грекча сўз бўлиб, мантиқий маъноси бутунлик, яхлитлик, элементлардан ташкил топган бирикма, деган маъноларни англатади. Система категориясининг мазмуни, уни ташкил қилган элементларнинг структуравий муносабатларига мос келади [1, 3-341] ."

Системалаштириш назарий фаолият сифатида таркибий элементларни мантиқий изчил тартибга келтиришни тақозо этади. Тизим, тил ва нутқ дихотомияси ҳамда нутқий ҳосилалар тил фалсафаси учун муҳим саналган ўзаро боғланган занжир ҳисобланади. Хусусан, *системалаштириш*, яъни аҳамиятига кўра *туркумлаштириш*, элементларнинг функционал фаолияти учун муҳим фалсафий методологик аҳамиятга эга. "Инсоннинг борлиқни билиш фаолияти система структурасидаги элементларнинг мавжудлик ҳолати ва ривожланиши бевосита объектив қонуниятларни ўрганиш, уларни мақсадга мувофиқ ташкил қилишга боғлиқ. Яъни булар инсоннинг *ташкиллаштириш, бошқариш, назорат қилиш* фаолиятлари самарадорлиги ва мақсадга мувофиқлиги турли категориялардан унумли фойдаланиши билан характерланади. Система — нарса ва ҳодисаларнинг боғланишлари, алоқадорлиги ва муносабатининг тартибли тадрижий ривожланишини ифодалайди. Структура эса, нарса ҳодисалар боғланиши, алоқадорлиги ва муносабатлари тизимининг макон ва замондаги бирлигини таъминлайдиган системанинг мавжудлик ҳолатидир." [1, 3-341]

Система ва структура бир-бирини тўлдирадиган тушунчалардир. Шунинг учун замонавий ўзбек тилшунослигида систем-структур тушунчаларига тез-тез мурожаат қилиб турилади. Умуман, структура (лотин тилида тузилиш, тартиб деган маънони англатиб), системани ташкил қилган элементларнинг нисбатан турғун боғланиши, алоқадорлиги ва муносабатидир. Ҳозирги мавжуд фалсафий қарашларда структурани системанинг аспекти сифатида қараш устувордир. Системани ташкил қилган элементларнинг структуравий тузилиши унинг мавжудлик ҳолатини ҳамда ривожланиш истиқболларини белгилаб туради.

Борлиқни ташкил қилган элементларнинг муносабатлари, макон ва замон хусусиятларига қараб, «ички структура» ва «ташқи структура»га ажратилади. Элемент системани ташкил қилган структуранинг ўзаро боғланиш,

(cc) BY

алоқадорлик, муносабат жиҳатларини таъминлайдиган нисбатан мустақил таркибий қисмидир. Жамиятда элемент ижтимоий муносабатларнинг конкрет кўринишлари тарзида намоён бўлади. Масалан, жамиятни яхлит система деб оладиган бўлсак, ундаги элемент алоҳида индивидлар, ижтимоий қатламлар, табақаларнинг онгли муносабатлари тарзида кўзга ташланади.

Шуни алоҳида таъкидлаш кераки, инсонларнинг нарса ҳамда ҳодисаларга муайян манфаатлари ва эҳтиёжларига кўра ёндашишига қараб, ҳар бир элементни нисбатан мустақил система сифатида олиб қараш мумкин. Жумладан, жамият ва тилни ҳам. Масалан, тил жамият структурасида, уни ташкил қилувчи муҳим элементларнинг бири ҳисобланади, лекин тилни, махсус ижтимоий ҳодиса сифатида алоҳида олиб таҳлил қиладиган бўлсак, унинг ички элементлардан иборат мустақил системалигини кўрамиз. Шунга кўра, тил ҳам ўзига хос тизим, яъни *система, структура ва элемент* нисбий тушунчалар бўлиб, категориялар сифатида, унга бўлган муносабат доирасида конкретлашади. Шунинг учун «система», «структура», «элемент» каби фалсафий категориялар нарса ва ҳодисаларни билишга системали ёндашиш, структуравий таҳлил усулларининг умумметодологик асоси бўлиб ҳисобланади.” Элементлар системани ташкил қилишдаги структуравий аҳамиятига кўра: муҳим ва муҳим бўлмаган, асосий ва асосий бўлмаганларга ажратиб ўрганилади. Чунки ҳар қандай конкрет унсур, муайян системада макон-замон хусусиятларига кўра, ўз аҳамиятига эга бўлади. Буни фалсафа фанидаги жуфт категориялар: «моҳият ва ҳодиса», «мазмун ва шакл», «сабаб» ва оқибат», «зарурият ва тасодиф», «имконият ва воқелик», «умумийлик» ва «хусусийлик», шунингдек, «бутун», «қисм», «структура», «элемент» категориялари орқали аниқлаб олиш мумкин ва булар ўзаро узвий боғлиқдир.

Швециялик тилшунос олим Фердинанд де Соссюр ва унинг издошлари Ш. Балли, А. Сешевел, Л. Теньер ва бошқалар томонидан француз тил фалсафаси таълимоти яратилди. Бундан Европа ларзага келди. Романистикадан германистика сари бу оқимга қарши чиқувчилар пайдо бўлиб, Фердинанд де Соссюрнинг дунёга танилишига сабабчи бўлишди. Аслида у илк бор француз систем тилшунослиги ҳақида гап бошлаган ва “Маърузалар”ини асосли тарзда тушунтириб бера олган бўлса-да, у бирон нарсани илмий оммага эълон қилмаган эди. Унинг бу ғояларига пойдевор қуришда унинг вафотидан кейин худди ана шу издошлари сабаб бўлишди [3]. Фердинанд де Соссюр немис файласуф олимлари Гегель, Кант, Боп, Вилгельм фон Ҳумболдтларнинг билиш назарияси, тил ва тафаккур нуқтаи назаридан гуманистик қарашларидан илҳомланди [4, 154; 5, 201-245]. Уларнинг лингвистик ғоялари асосида лисон//нутқ фарқияти - “белги, белгиланувчи ва белгиланмишлари” (учлик ассимертияси – “signification, signifiant, signifié”) га аниқликлар киритди [6].

(cc) BY

Бунда тил тизим асосида ташкил топган яхлит бир бутунлик, унинг унсурлари ташкил этувчилик тамойилига асосан ана шу бутунлик доирасида ўзаро алоқадорликда ўрганилди. Шу аснода, лисон//нутқ ҳодисалари диалектик қонуниятлар методологияси асосида ойдинлаштирилди.

Маълумки, диалектик қонуниятга асосан тил айният, нутқ эса ўзгарувчан ҳодисадир. Тил ҳодисалари ўлчами меъёрий бўлиб, нутқ ҳодисалари ўлчами номеъёрийдир. Тилдан ҳамма умумий фойдаланади, унинг қонуниятлари давлат ва жамият томонидан тартибга солинади. Нутқ эса индивидуал ҳодиса бўлиб, муайян ва маълум қонун-қоидаларга бўйин сўндирилади ва тартиб-қоидага мувофиқ мулоқот жараёнида хусусий аҳамият касб этади.

Ҳар бир нутқий ҳосила ўз муаллифига эга. Нутқ ҳосиласи микротекстдан, макротекст - бадиий асарга қадар индивидуал ҳодисадир. Тил жамият онг-тафаккури маҳсули, нутқ эса шахс маҳсулидир. Инсоннинг нутқ ифодаси унинг онги, дунёқараши, ақл-идроки даражаси маҳсулидир. Тил тизимини ўрганишни чеклаб қўйиб бўлмайди. Шахс ўз ҳаётида бутун тизим ичида яшар экан, у оламни билиш ва тушунишга интилади. Демак, нутқ онгли меҳнат натижасидир. Онг эса мия фаолиятининг соғлом физиологик жараёнидир. Онг нафақат ақл-идрокни, балки инсон қобилиятини юзага чиқишига ёрдам беради. Тил тизими дунёни мулоқот асосида билиш учун воситадир. Тил тизими ва унинг сигналлари асосида шахс тафаккурини шакллантириш осон кечади.

Тил сатҳи тизимга солиб ўрганилар экан, у орқали оламни тўғри англаш осон бўлади. Тизим асосида энциклопедик луғатлар яратилади. Тил инсон учун инъом этилган неъмат. Инсонни шахс сифатида тасдиқловчи ҳужжат ҳисобланади. Кўриб ўтганимиздек, тил ва нутқ ҳодисаларини фалсафий категория билан қуйидагича изоҳлаш мумкин: тил имконият, нутқ натижа. Тил умумийлик, нутқ хусусийлик//алоҳидалик. Тил сабаб, нутқ оқибат. Тил замон, нутқ макон. Тил мазмун, нутқ шакл. Тил моҳият, нутқ ҳодиса ва ҳ-зо.

Ҳар ким ўз қобилияти доирасида ўз нутқининг муаллифидир. Тил ўзини англаш учун берилган имконият. Имконияти чекланган шахс билан, ақлан қобилиятли етук шахс ўртасида тилдан фойдаланиш амалда бир меъёрда кечмайди. Ҳар бир инсон маълум бир шароитда ўз нутқини яратади. Шунинг учун баъзан шоирлар камтаринлик кўрсатиб, шеър яхши ёзилган бўлса ҳам: «Буни яхшироқ ёза олмаганман» демоқчидек, «Бу шеърни ёшлик чоғимда ёзганман» дейди. Бу мисолда фикр юритувчи билан, маҳсулотни ўзлаштирувчи ўртасида ҳам кескин фарқ юзага чиқади. Демак, инсон қарашлари реализация ва истеъмол қилиш ҳолатига кўра кун сайин ўзгаради. Фикр доираси ўсади. Шулардан келиб чиқиб айтиш мумкинки, муайян синтактик лисоний қолиплар мавжуд бўлмаган жойда нутқ кўркамлиги бузилади. Нутқнинг намоён бўлиши лисоний қолипга боғлиқ. Чунки нутқ тил қолипи, онг ва шуур бирлиги

(cc) BY

ҳосиласидир. Ўзбек систем-структур тилшунослигида лисоний [WPm] ва [W^P]қолиплари ўйлаб топилган шартли лисоний қолип ҳисобланиб, булар нутқнинг лисоний белгиларидир. “Бу лисоний қолипда [NMTP] – кесимлик маънолари мужассам. [NMTP] – кесимлик маъноларини тасдиқ/инкор, майл/муносабат, замон ва шахс/сон [W], яъни атов бирлиги кесимлик кўрсаткичлари [қисқ. АБКк] ташкил этади”[7]. [WPm] ва [W^P] қолипли нутқий ҳосилаларнинг кесимлик кўрсаткичларида [ABKk]нинг 1) M -модал, 2) N - тасдиқ-инкор, 3) T - таклиф-ишора ва 4) P – ундов маънолари мужассам. Содда қилиб айтганда, бу белгилар нутқимизнинг мулоқот қилиш учун тайёр расмларнинг «негатив тасвирлар»ини ҳосил қилади. Бу «негатив тасвир”дан минглаб, ҳатто миллиардлаб расм чиқарса бўлади. Аммо негативдан ташқарида турган инсон шаклини яратиб бўлмайди. Зеро, негатив хусусий инсон қиёфасининг қолипидир.

Тасвирдан бўлак инсон нутқини лаборатория асосида аниқласа бўлади. Навоий билан Бобур услуби қанчалик яқин ва ўхшаш бўлмасин, ғоя ва нутқий мотивларда фарқ сезилади. Бадиий колорит ва пафос ўлчамлари фарқли.

Синтактик лисоний қолипларни фаҳм босқичида тушуниш учун нутқий ҳосилаларнинг формуласига эътибор қаратамиз. Қаранг:

1) $x^2 \cdot [ABKk] =$ ([WPm]^m = $xM = 4(\text{MNTP}).\frac{\text{W}\pm\sqrt{M^2-3(NPT)}}{100} =$ MNTP(4x25)$4X^2$ (M^{25}+ N^{25}+T^{25}+P^{25}) $\cdot$ 100%;

2) $x^2\cdot$ $[ABKk] =$ ([WPm]^n = $xN = 4(\text{NMTP}).\frac{\text{W}\pm\sqrt{N^2-3(MPT)}}{100} =$ NMTP(4x25)$4X^2$ (N^{25}+M^{25}+T^{25}+P^{25}) $\cdot$ 100%;

3) $x^2 \cdot [ABKk] =$ ([WPm]^T = $xT = 4(\text{TMNP}).\frac{\text{W}\pm\sqrt{T^2-3(MNP)}}{100} =$ TPMN(4x25)$4X^2$ (T^{25}+M^{25}+ P^{25}+N^{25}) $\cdot$ 100%;

4) $x^2 \cdot [ABKk] =$ ([WPm]^p= $xP = 4(\text{PMNT}).\frac{\text{W}\pm\sqrt{M^2-3(MNT)}}{100} =$ PTMN(4x25)$4X^2$ (P^{25}+T^{25}+M^{25}+N^{25}) $\cdot$ 100%;

[W^P] қолипли нутқий ҳосилаларда бу маънолар сўз таркибида бўлгани учун бирмунча фарқлидир:

1) $x^2\cdot$ $[ABKk] =$ ([W^P]^m =$xM = 4(\text{MNTP}).\frac{\text{W}\pm\sqrt{M^2-3(NPT)}}{100} = X(\text{MNTP}) = 4X^2$ ≈(M^{50}+ N^{25}+T^{15}+P^{10}) $\cdot$ 100%;

2) $x^2\cdot$ $[ABKk] =$ ([W^P]^n=$xN = 4(\text{NMTP}).\frac{\text{W}\pm\sqrt{M^2-3(NPT)}}{100} = X(\text{NMTP}) = 4X^2\approx$ (N^{50}+ M^{25}+T^{15}+P^{10}) $\cdot$ 100%;

3) $x^2\cdot$ $[ABKk] =$ ([W^P]^t =$xT = 4(\text{TPMN}).\frac{\text{W}\pm\sqrt{M^2-3(NPT)}}{100} = X(\text{TPMN}) = 4X^2 \approx$ (T^{50}+ P^{25}+ M^{15}+ N^{10}) $\cdot$ 100%;

(cc) BY

4) $x^2 \cdot ABKk] = ([W^P]^p = xP = 4(PTMN).\frac{W \pm \sqrt{M^2 - 3(NPT)}}{100} = X(PTMN) = 4X^2 \approx (P^{50}+T^{+25}+ M^{15} + N^{10}) \cdot 100\%$.

Синтактик лисоний қолиплар моҳиятини умумий ҳолда олиб қаралганда ҳар бир X лексема нутқ имкониятларина қараб, кесимлик кўрсаткичини қабул қилади ва ($x^2 \cdot [ABKk] = [WPm]$) ёки ($x^2 \cdot [ABKk] = [W^P]$) қолипидан жой олади. Якуний натижа, мазкур формулада система, структура, элемент ва ҳар бир қолип имкониятлари доирасида муайян бир лексик бирлик 100 % нутқий ҳосила бўлиши кўрсатилган.

Хулоса қилиб айтганда, систем-структур тилшунослик тилнинг барча узвларини ўзида бирлаштириб яхлит бир бутунлик, тизим сифатида ўрганишнинг энг афзал ва қулай тадқиқ усули ҳисобланади. Бу йўналишда тил система, структура, элементлар мажмуидан иборат яхлит бутунлик, нутқ эса рамзлар, шунингдек, алгебравий ҳосила ва квадрат тенгламалар, шахс ва жамият ўртасидаги коммуникатив муносабатлар жараёнининг ҳосиласи эканлиги ойдинлашади.

Фойдаланган адабиётлар

1. Фалсафа асослари. Тошкент Ўзбекистон» нашриёт-матбаа ижодий уйи. 2005 www.ziyouz.com kutubxonasi

2. Malmberg Bertil. Structural Linguistics and Human Communication, 2e éd.1966.

3. Malmberg Bertil. Les Nouvelles tendances de la linguistique. Presses Universitaires de France, 108, Paris. 1972.

4. Гумбольд В. Избранные труды по языкознанию. – М.: 1984. С.154.

5. Гегель Г.В. Наука логики. Т - I. – М.: “Мысл”, 1970. С. 201-245.

6. Cahiers F. de Saussure, XII, 1954, p. 9-28/Cours de linguistique générale de F.de Saussure, 1957.

7. Sayfullayeva R.R. va b. Hozirgi o‘zbek tili, darslik, Toshkent – O`ZMU, 2020 3-549 b.